

IRKÇILIK VE HOŞGÖRÜSÜZLÜĞE KARŞI AVRUPA KOMİSYONU

Üçüncü Türkiye raporu

Kabul edilme tarihi 25 Haziran 2004

Strasbourg, 15 February 2005

İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) çalışmaları ile Avrupa Konseyi'nin bu alandaki diğer faaliyetleri hakkında daha yırıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler aşğıdaki adrese başvurabilirler:

Secrétaire de l'ECRI / Secretariat of ECRI
Direction Générale des Droits de l'Homme – DG II /
Directorate General of Human Rights – DG II
Conseil de l'Europe / Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

ECRI Sekreterliđi
Avrupa Konseyi
İnsan Hakları Dairesi
F-67075 STRASBURG Cedex
Tel: + 33 (0) 3 88 41 29 64
Faks: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Visit our web site : www.coe.int/ecri

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
ÖZET	6
I. ECRI'NİN TÜRKİYE HAKKINDAKİ İKİNCİ RAPORUNUN TAKİBİ.....	7
ULUSLARARASI HUKUK METİNLERİ	7
ANAYASAL HÜKÜMLER VE BAŞKA TEMEL HÜKÜMLER	8
CEZA KANUNUNDAKİ HÜKÜMLER	9
MEDENİ VE İDARI KANUN HÜKÜMLERİ	11
ADLİ UYGULAMALAR	12
UZMAN MERCİLER VE BAŞKA KURUMLAR	13
EĞİTİM VE BİLİNÇLENDİRME ÇABALARI	13
VATANDAŞ OLMAYAN KİŞİLERİN KABULÜ VE STATÜSÜ	14
- Göç	14
- İltica Talebinde Bulunanlar Ve Mülteciler	16
- İnsan Ticareti	17
KAMU HİZMETLERİNDEN YARARLANMA.....	18
EĞİTİM HİZMETLERİNDEN FAYDALANMA	19
ZAYIF DURUMDAKİ GRUPLAR	21
- Kürtler	21
- Romlar/Çingeneler	23
- Azınlıktaki Dini Gruplar.....	24
ANTİSEMİTİZM	26
MEDYA	26
KAMUOYUNUN DURUMU.....	27
ASAYİŞ KUVVETLERİNİN DAVRANIŞLARI.....	28
DURUMUN İZLENMESİ	29
II. ÖZEL KONULAR	30
IRKÇILIK VE IRK AYRIMCILIĞINA KARŞI MÜCADELE KONUSUNDA UZMANLAŞMIŞ BİR KURUM OLUŞTURULMASI GEREĞİ.....	30
IRKÇILIĞA KARŞI MÜCADELE ALANINDAKİ REFORM PAKETLERİNİN UYGULAMASI.....	32
KAYNAKÇA.....	34

Giriş

Avrupa Konseyi tarafından kurulan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), insan hakları alanında çalışan bağımsız bir izleme kurulusudur. Irkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele alanında uzmanlaşmış olan bu kurulun bağımsız ve tarafsız üyeleri, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle ilgili sorunları ele almadaki yetkinlikleri ve manevi ağırlıkları dikkate alınarak belirlenmiştir.

ECRI'nin faaliyet programının alanlarından biri, Avrupa Konseyi'ne üye olan her bir devletteki ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ilgili durumu ülke bazında analiz etmesidir, bu analizden yola çıkarak da tespit edilen sorunların nasıl ele alınabileceği konusunda öneri ve telkinler sunar.

ECRI'nin ülke bazındaki yaklaşımı eşit bir temelde tüm Avrupa Konseyi üye devletlerini kapsar. Çalışmaları 4-5 yıllık dönemlerde, yılda 9-10 ülkeyi ele alacak şekilde sürdürülür. Birinci dönem raporları 1998 sonu itibariyle, ikinci dönem raporlarıysa 2002 yılının sonu itibariyle neticelendirilmiştir. Üçüncü dönem çalışmaları Ocak 2003'te başlamıştır.

Ülke bazındaki üçüncü dönem raporları, ECRI'nin önceki raporlarındaki başlıca tavsiyelerin "uygulanması" eksenine oturmuştur. Raporlar, bu tavsiyelerin benimsenerek uygulanıp uygulanmadıklarını inceler ve eğer uygulanıyorsa bunun ne derecede etkin olduğunu ele alırlar. Üçüncü dönem raporları aynı zamanda her ülkenin kendine özgü durumuna göre seçilen kimi "özel konuları" ele alarak, her bir yeni raporda daha da ayrıntılı olarak incelerler.

Raporların hazırlanmasında temel alınan çalışma yöntemi, belgelerin incelenmesi, ilgili ülkenin ziyaret edilmesi, ardından da ulusal yetkililerle gizlilik esasına dayanan bir diyalogun oluşturulmasıdır.

ECRI'nin raporları soruşturma sonuçlarının ya da tanık ifadelerinin ürünü değil, çok çeşitli kaynaklardan elde edilen çok sayıda bilgiye dayalı analizlerdir. Belgelerin incelenmesi, önemli sayıda ulusal ya da uluslararası yazılı kaynağı temel almaktadır. Ulusal yetkililerle geliştirilen gizlilik esasına dayalı diyalog, bu yetkililere metinde yer alabilecek olan kimi maddi hataların düzeltilmesi amacıyla gerek gördükleri hallerde rapor taslağında değişiklik önermeleri imkanını da sunmaktadır. Bu diyalogun sonucunda, ulusal yetkililer eğer arzu ederlerse görüşlerinin ECRI'nin nihai raporunda ek olarak yer almasını talep edebilirler.

Aşağıdaki raporun sorumluluğu tamamen ve yalnızca ECRI'ye aittir. 25 Haziran 2004 tarihine kadar geçerli olan durumu kapsamaktadır. Bu tarihten sonraki gelişmeler bu analizin kapsamına dahil edilmemiştir, ECRI'nin vardığı sonuç ve önerileri oluşturmasında da dikkate alınmamıştır.

Özet

ECRI'nin Türkiye hakkındaki ikinci raporunun yayımlanmasından bu yana, bu raporda değinilen bir dizi alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, Bütün İrk Ayırmacılığı Biçimlerinin Bertaraf Edilmesi Uluslararası Sözleşmesi de dahil olmak üzere, birçok insan hakları sözleşmesini onaylamıştır. Temel hak ve özgürlükleri güçlendirmeye ve ırkçılığa, ırk ayrımcılığına karşı daha iyi mücadele etmeye yönelik önemli anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. İfade özgürlüğü, özellikle de Türkçe dışı dillerde ifade, etnik ve dini azınlık gruplarının toplantı ve örgütlenme özgürlüğü alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Devlet memurları insan hakları konusunda eğitilmiştir ve yerel düzeyde insan hakları kurulları tesis edilmiştir. Ayrıca, iş yasasına ayrımcılığı yasaklayan ve bu alanda beyine külfetini paylaştıran hükümler eklenmiştir.

Bununla birlikte, ECRI'nin ikinci raporunda ifade edilen birçok tavsiye ya da hiç uygulanmamıştır ya da ancak kısmen uygulanmıştır. Reformlara rağmen ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeleyle ilgili olarak anayasada, ceza hukukunda, medeni ve idari hukukta hâlâ bir takım boşluklar mevcuttur. Türk Ceza Yasasının ırk temelinde nefret uyandırmayı yasaklayan 312. maddesinin her zaman isabetli bir şekilde uygulanmadığı izlenimi doğmaktadır. Dini özgürlükler alanında, örneğin nüfus cüzdanlarından din ibaresinin çıkarılması ve okullarda din derslerinin mecburi olmaktan çıkarılması gibi konularda ilerleme kaydedilmesine hâlâ ihtiyaç vardır. İşkenceye ve işkencenin cezasız kalmasına karşı mücadelede ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, azınlıkta kalan grupların, örneğin Kürtlerin ve göçmenlerin kimi mensuplarının hâlâ güvenlik güçlerinin kötü muamelelerine maruz kalmakta olduklarına dair duyular vardır. Kürtler, özellikle de ülkenin iç kesimlerine yerleştirilenler, Güney-Doğu bölgesindeki silahlı çatışmanın sonuçlarına bağlı olarak önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Medyadan, kamuoyundan kaynaklanan ve azınlıkta kalan grupların mensuplarını hedef alan hoşgörüsüz söz ve eylemler tümüyle cezasız kalmaktadır. İrkçilik ve hoşgörüsüzlüğe karşı mücadelede uzmanlaşmış bir ulusal kurum henüz mevcut değildir.

ECRI, bu mevcut raporunda, Türk yetkililere bazı alanlarda ek önlemler almayı tavsiye etmektedir. Örneğin anayasa, ceza yasası, medeni ve idari kanunlarda yer alan ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele etmeye yönelik hükümleri güçlendirmeyi tavsiye etmektedir. Hukuki statüleri ne olursa olsun, göçmenlerin, iltica talebinde bulunanların, mültecilerin ve insan tacirlerinin kurbanlarının haklarına riayet edilmesinin güçlendirilmesi gereğinin altını çizmektedir. Kürtlerin, özellikle de ülkenin iç kesimlerine yerleştirilenlerin, ama aynı zamanda Romların/Çingenelerin ve dini azınlık gruplarının sorunlarını çözmeye yönelik önlemler almayı tavsiye etmektedir. Devlet memurlarını, medyayı ve kamuoyunu ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeleye duyarlı kılmayı; ırkçılığa karşı mücadele alanındaki durumun izlenmesini sağlamayı; özellikle de bu bilinçlendirme ve izleme işlevini görebilecek ırkçılığa karşı mücadele alanında uzmanlaşmış bir ulusal kurum oluşturmayı tavsiye etmektedir.

I. ECRI’NİN TÜRKİYE HAKKINDAKİ İKİNCİ RAPORUNUN TAKİBİ

Uluslararası Hukuk Metinleri

1. ECRI, Türkiye hakkındaki ikinci raporunda Türk yetkililere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 12. Ek Protokol'ünü imzalanıp onaylanmasını, Bütün Irk Ayırmacılığı Biçimlerinin Bertaraf Edilmesi Uluslararası Sözleşmesine taraf olup bu Sözleşmenin 14. maddesi uyarınca, bireysel başvuruların Irk Ayırmacılığının Bertaraf Edilmesi Komitesi tarafından incelenebilmesiyle ilgili olarak beyanatta bulunmayı tavsiye etmişti. ECRI, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşmasının ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşmasının Meclis onayından geçirilmesini de tavsiye etmişti. ECRI aynı şekilde, Eğitimde Ayırmacılığa Karşı UNESCO Sözleşmesini, Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartını ve Millî Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesini, Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılımı Sözleşmesini ve Milliyet Konusunda Avrupa Sözleşmesini imzalanıp onaylamayı tavsiye etmişti.
2. ECRI, ikinci raporunun kabul edilmesinden bu yana Türkiye'nin insan hakları alanında önemli sayıda sözleşmeyi imzalayıp onayladığını öğrenmekten memnun olmuştur. Bütün Irk Ayırmacılığı Biçimlerinin Bertaraf Edilmesi Uluslararası Sözleşmesi 16 Eylül 2002 tarihinde onaylanmıştır. 14. Madde uyarınca henüz beyanda bulunulmamıştır. AİHS'nin 12. Ek Protokol'ü 18 Nisan 2001 tarihinde imzalanmıştır. Türk yetkilileri bu metni onaylamaya niyetli olduklarını bildirmişler, ancak bu konuda kesin bir takvim belirtmemişlerdir.
3. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşması ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması 23 Eylül 2003 tarihinde Meclis onayından geçirilmiştir. Bununla birlikte ECRI, Türkiye'nin Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşmasının etnik, dini ve dinsel azınlıklara ilişkin 27. maddesine çekince koyduğunu kaydetmiştir¹. Bu çekince uyarınca, bu hükümler Türkiye'de ancak 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan anlaşmasının ilgili hüküm ve normları uyarınca yorumlanıp uygulanabilecektir. Aynı şekilde, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşmasının ebeveynlerin çocuklarına kendi inançları doğrultusunda dini ve manevi eğitim verme özgürlüğüne ve keza bireylerin ve tüzel şahsiyetlerin belirli koşullarda öğrenim kurumları oluşturup yönetme haklarına ilişkin 13. maddesine de çekince konmuştur. Bu çekince uyarınca, bu hükümler ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına uygun olmak kaydıyla uygulanabilecektir.
4. Türk yetkilileri, 6 Ekim 2004'te imzalamış oldukları Gözden Geçirilmiş Sosyal Şartı Meclis onayından geçirmeyi ve Avrupa Sosyal Şartının ilk başta dışlamış oldukları hükümlerini kabul etmeyi düşündüklerini ECRI'ye bildirmişlerdir. Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılımı Sözleşmesine ve Milliyet Konusunda Avrupa Sözleşmesine taraf olma imkanlarını da araştırmaktadırlar, ancak henüz aşılması gereken hukuki engeller mevcuttur. Yukarıda adı geçen diğer metinlerle ilgili olarak Türk yetkililerin niyeti konusunda ECRI'nin bir bilgisi yoktur.

¹ Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşması Madde 27 : « Etnik, dinsel veya dinsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin, grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.»

5. Türkiye bugüne kadar ne Siber Suç Sözleşmesini ne de bilişim sistemleri yoluyla gerçekleştirilen ırkçı ve yabancı düşmanı niteliğindeki eylemlerin cezalandırılmasına ilişkin Ek Protokolünü imzalamıştır. Birleşmiş Milletlerin Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşmesi 19 Ocak 1999'da imzalanmış, ancak henüz onaylanmamıştır.

Tavsiyeler:

6. ECRI Türk yetkililere AİHS'nin, ayrımcılığa genel anlamda yasak getiren 12. Ek Protokol'ünü en kısa sürede onaylamasını tavsiye eder. Bütün Irk Ayrımcılığı Biçimlerinin Bertaraf Edilmesi Uluslararası Sözleşmesinin 14. maddesi uyarınca, Irk Ayrımcılığının Bertaraf Edilmesi Komitesi'ne bireysel başvuruları ele alma yetkisi verecek şekilde beyanatta bulunmayı tavsiye eder. ECRI, Türk yetkililerinden Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşmasının 27. maddesine ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşmasının 13. maddesine koydukları çekinceleri kaldırma konusunu gündeme almalarını talep eder.
7. ECRI, Türk yetkililere Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesini, Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartını ve Millî Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesini, Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılımı Sözleşmesini ve Milliyet Konusunda Avrupa Sözleşmesini imzalanıp onaylamalarını tavsiye eder.
8. ECRI, Türk yetkililere Siber Suç Sözleşmesini ve bilişim sistemleri yoluyla gerçekleştirilen ırkçı ve yabancı düşmanı niteliğindeki eylemlerin cezalandırılmasına ilişkin Ek Protokolünü onaylamalarını tavsiye eder. ECRI, Türk yetkililere Birleşmiş Milletlerin Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşmesini onaylamalarını tavsiye eder.

Anayasal Hükümler ve Başka Temel Hükümler

9. İkinci raporunda ECRI, geniş uygulama alanları itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 13, 14, 26, 27 ve 28. maddelerinde öngörülen temel hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamaların, bireylerin etnik ve kültürel kimliklerini şiddete başvurmaksızın ifade etmelerini ciddi şekilde kısıtlamaya imkan tanıdığı konusundaki endişelerini dile getirmiştir.
10. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sı, özellikle de temel hak ve özgürlükleri güçlendirmek amacıyla, Ekim 2001'de derinlemesine bir reformdan geçirilmiştir. 2004 yılında Anayasa'nın on maddesi daha değiştirilmiştir. Anayasal reformun yanı sıra, ağırlıklı olarak Anayasa'daki temel değişiklikleri yansıtmayı hedefleyen ve dolayısıyla temel hak ve özgürlükleri genişletmeye yönelik yedi yasal reform paketi Meclisten geçirilmiştir. ECRI, Anayasa'nın temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan 13 ve 14. maddelerinin, AİHS'in tariflerine daha yakın bir istikamette değiştirilmiş olmasını öğrenmekten memnuniyet duymuştur. Anayasa'nın ifade özgürlüğüne ilişkin 26. maddesi artık fikirlerini ifade edip yaymak için Türkçe dışında bir dilin kullanılmasını yasaklamamaktadır. Anayasa'nın basın özgürlüğüne ilişkin olan ve kanun tarafından yasaklanmış dillerde yayın yapılamayacağına ilişkin hükmü kaldırılmıştır². Söz konusu

² Bakınız aşağıda « medya ».

değişiklikler, Türkiye’de yaşayan tüm kişilerin etnik ve kültürel kimliklerinin ifadesi önündeki önemli bir engeli kaldırmıştır, bu da ECRI’yi memnun etmiştir.

Tavsiyeler:

11. ECRI Türk yetkilileri Anayasa’nın yeni hükümlerini, özellikle de 13, 14, 26 ve 28. maddelerini, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadına tam bir uygunluk içinde uygulamaya geçirmeye ve ifade özgürlüğünün daha geniş bir biçimde kabul görmesine yönelik bu değişiklikleri yasalarda, mevzuatta, mahkemelerin içtihadında ve idari uygulamada yansıtılmasına özen göstermeye teşvik eder.
12. ECRI, olası yeni bir anayasal gözden geçirme ve buna bağlı olarak yapılacak olan yasal mevzuat değişikliği esnasında Türk yetkilileri, ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeledeki yasal mevzuat hakkındaki ECRI’nin 7 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerini dikkate almaya teşvik eder. ECRI özellikle de Anayasa’nın hem eşit muamele ilkesini güvence altına alması, hem de Devletin “ırk”, renk, dil, din, milliyet, milli ya da etnik köken temelli her türlü ayrımcılığa karşı bireylerin korunma haklarını ve eşitliği savunma konusundaki yükümlülüklerini öne çıkarması gereği konusunda ısrarlıdır.

Ceza Kanunundaki Hükümler

13. ECRI, ikinci raporunda Türk Ceza Yasasının nefret uyandırmayı kışkırtmayı yasaklayan 312. maddesinin, azınlıktaki grupları hedefleyen sözlü, yazılı ya da diğer eylemlere fiiliyatta uygulanmadığı konusundaki endişelerini dile getirmişti. Türk yetkilileri, özellikle de bu ceza hükümlerini uygulamakla görevli ilgilileri tüm nefret uyandırmaya kışkırtma vakalarını ciddiye alma konusunda bilinçlendirecek şekilde bu alanda daha aktif bir politika izlemeye davet etmişti.
14. ECRI, Türk Ceza Yasasının 312. maddesinin, nefret uyandırmaya kışkırtmayı yalnızca kamu düzeninin bozulması halinde yasaklayacak şekilde değiştirildiğini kayda geçirmiştir. Çok sayıdaki kaynağa göre, ırk temelinde nefret uyandırmaya kışkırtmalar kamunun gözü önünde, hatta medyada yankılanacak şekilde yapılmaktadır. Üstelik, 312. maddenin, geçerli bir neden olmaksızın kimi savcılar tarafından, özellikle de insan hakları alanındaki STÖ üyelerine ve “Kürt yanlısı” görüş ifade eden şahsiyetlere karşı dava açmak için kullanılmaya devam ettiği söylenmektedir. Bununla birlikte, bu hükümler uyarınca haksız yere suçlanan kişiler hakkında hakimlerin giderek daha sık takipsizlik kararı verdikleri de doğrudur. Türk yetkilileri, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesinin 312. maddeyi ifade özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde yorumlayan bir kararının Yargıtay (8. Ceza Dairesi) tarafından Temmuz 2004’te bozulduğu konusunda ECRI’ye bilgi vermişlerdir. Bundan birkaç gün sonra, Yargıtay’ın aynı dairesi Kürtler aleyhinde ırkçı sözler sarf eden bir kişiye 312. maddeyi uygulamış, ve bu sözleri “Kürt kimlikli vatandaşlar” aleyhine ırkçı nefret uyandırmayı kışkırtma ve ayrımcılık olarak değerlendirmiştir. İki başka vakada, İstanbul’da bir savcı antisemit sözler sarf eden iki kişiye karşı 312. madde temelinde soruşturma açmıştır. ECRI, demokratik ve çoğulcu bir toplumda ırkçı sözlerin kabul göremeyeceğini göstererek bunları cezalandırmayı amaçlayan 312. maddenin gerçek hedeflerine uygun olan bu son gelişmeleri takdirle karşılar.

15. ECRI, özellikle de DGM'lerde (ki bu mahkemeler o tarihten sonra toptan kaldırıldılar) ve Yargıtay'da görevli Türk hakim ve savcılarına 2003 sonbaharından beri, AİHS de dahil olmak üzere, insan haklarının uluslararası ve Avrupa normları konusunda eğitimler verilmeye başlandığını öğrenmekten memnun olmuştur.
16. ECRI, 26 Eylül 2004 tarihinde yeni bir ceza yasasının kabul edilmiş olduğunu kaydeder. Soykırım suçunu ve insanlığa karşı işlenmiş suçları yasaklayan hükümler de dahil olmak üzere, bu yasada ırkçılığa karşı isabetli hükümlerin yer alıyor olmasını memnuniyetle karşılar. Ayrıca, yasanın 122-1. maddesi bundan böyle mal ve hizmet satılması ya da aktarılmasında, istihdamda, gıda temininde, kamu hizmetlerinden yararlanmada ve bir ekonomik faaliyetin icrasında dil, ırk, renk, din ya da mezhep ayrımcılığı için altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ve para cezası öngörmektedir.
17. İkinci raporunda ECRI, "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde, ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak" amacını taşıyan derneklerin kurulmasını yasaklayan Dernekler Kanununun 5. maddesi hakkında görüş bildirmiştir. ECRI bu kanunun Türkiye'deki etnik ve kültürel kimlik ifadesini aşırı derecede kısıtladığı kanaatini bildirmiştir. Dernekler kanunu daha geniş bir özgürlük yönünde geniş ölçüde değiştirilmiştir. Özellikle de 5. madde değiştirilmiştir ve artık yalnızca "ırk, din, mezhep veya bölge esasına dayalı ayrımcılık yaratmak veya Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısını bozmak" amacıyla kurulan dernekler yasaklanmıştır. Bununla birlikte, azınlıklar bulunduğu düşüncesini ileri süren derneklerle (eski ifade) azınlık yaratma amacını taşıyanlar arasında bir fark gözetmek pek de kolay değildir. Kaldı ki, örneğin, "din veya bölge esasına dayalı ayrımcılık" ifadesiyle neyin kastedildiğinin anlaşılması kolay değildir.
18. ECRI, derneklerin yazılı ve sözlü olarak Türkçe dışında her hangi bir dili, özellikle de dernek üyelerinin özel toplantılarında, kullanmalarını yasaklayan 6. maddenin kaldırılmış olmasından memnuniyet duyar. Bugün, Türkçe dilinin kullanılma zorunluluğu resmi yetkililerle yazışmalarla sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte ECRI, Türkçe dışında bir dilin siyasi mitinglerde kullanılması yasağının Siyasi Partiler Kanununda korunmuş olmasını ve hâlâ bu temelde cezai takibatların sürmekte oluşunu endişe ile kaydeder. Genel anlamda ECRI, Türk derneklerinin uluslararası kuruluşlara üye olmalarına ya da önceden izin istemeksizin uluslararası faaliyetlere katılmalarına imkan verilmesi gibi konularda olduğu gibi, örgütlenme özgürlüğü alanındaki ilerlemeleri memnuniyetle kaydeder.
19. İkinci raporunda ECRI, umumi hukuktaki tüm ihlaller için geçerli olmak üzere, ırkçı bir gerekçenin varlığı halinde ağırlaştırıcı bir hüküm öngörülmesini Türk yetkililere tavsiye etmiştir. Ceza Kanununda bu alanda hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

Tavsiyeler:

20. ECRI, nefret duyulmasının kışkırtılmasını yasaklayan Türk Ceza Kanununun 312. maddesinin, bu hükmün özüne ve lafına uygun bir biçimde ırkçı sözleri cezalandırmak için kullanılmasına özen gösterme yönündeki çabalarını sürdürmeyi Türk yetkililere hararetle tavsiye eder. ECRI Türk yetkilileri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ifade özgürlüğü alanındaki içtihadını dikkate alarak 312. maddenin hangi durumlarda uygulanabileceği konusunda hakim, savcı ve avukatlara eğitim programları düzenlemeyi sürdürmeye teşvik eder.
21. ECRI, derneklere, özellikle de azınlıktaki grupların çıkarlarını temsil eden ya da savunan derneklere, daha geniş bir özgürlük tanıma yönündeki çabalarını sürdürmeyi Türk yetkililere tavsiye eder. ECRI, Dernekler Kanununun 5. maddesinin yazılışını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin güvenceye aldığı örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikte yorumlanmasını engelleyecek şekilde gözden geçirmeyi tavsiye eder.
22. ECRI Türk yetkilileri, ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeledeki yasal mevzuat hakkındaki ECRI'nin 7 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerinden esinlenerek, Ceza hukukundaki ırkçılığa karşı mücadeleye yönelik hükümleri, özellikle de umumi hukuktaki tüm ihlaller için geçerli olmak üzere, ırkçı bir gerekçenin varlığı halinde ağırlaştırıcı bir hüküm öngöreceği şekilde güçlendirmeye teşvik eder.

Medeni ve İdari Kanun Hükümleri

23. İkinci raporunda ECRI, Türk yetkilileri ırk ayrımcılığına karşı mücadele etmek üzere kapsamlı medeni veya idari kanun hükümleri benimsemeye teşvik etmiştir.
24. Türkiye'de hâlâ ırk ayrımcılığını yasaklamayı hedefleyen kapsamlı medeni veya idari kanun hükümleri yoktur. Bununla birlikte, istihdam yasasıyla ilgili olarak kayda değer ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. İş Yasası Haziran 2003'te değiştirilmiştir ve 5. maddesi bugün artık özellikle dil, ırk, din ve bir dini gruba mensup olmaya dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Milli ya da ulusal köken bir ayrımcılık gerekçesi olarak açıkça belirtilmemekle birlikte, gerekçelerin listesi diğer unsurları dışlayıcı değildir. Ayrımcılığın yasaklanması, işe alma dışındaki tüm iş ilişkileri için geçerlidir. 5. madde ayrıca iş akdinin feshi ya da ayrımcılık konusunda şikayette bulunan kişilere karşı müeyyide uygulanması halleri için beyine külfetini paylaştıran hükümler öngörmektedir. İş Yasasının 18. maddesi ayrımcı bir gerekçeyle işten çıkarmayı yasaklamaktadır ve ırk ayrımcılığı vakaları için de geçerlidir. Ayrımcılığın cezası tazminat ya da yeniden işe alınma şeklinde uygulanabilmektedir.
25. ECRI, istihdam alanında ayrımcılığa karşı mücadelede bir ilerleme kaydeden bu yeni hükümleri takdirler karşılamaktadır. Bununla birlikte, bu hükümlerin uygulama alanları kısıtlıdır ve istihdamda, özellikle de işe almada karşılaşılabilecek tüm ayrımcılık türlerini kapsamamaktadır. ECRI aynı zamanda hakimlerin görüldüğü kadarıyla bu hükümleri, özellikle de beyine külfetinin paylaşılması hususunu, henüz uygulamaya koymadıklarını

kaydetmiştir. Nihayet, yaşamın diğer alanları ırkçı ayrımcılık konusunda yeterince korunmamaktadır.

Tavsiyeler:

26. ECRI, Türk yetkililere ırk ayrımcılığına karşı mücadele etmek üzere medeni veya idari hukuku güçlendirmeyi sürdürmeyi tavsiye etmektedir. Bu bağlamda, Türk yetkilileri ECRI'nin ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeledeki yasal mevzuat hakkındaki ECRI'nin 7 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerini dikkate almalıdırlar.
27. ECRI, özellikle de doğrudan ve dolaylı ırk ayrımcılığın yasaklanmasının, istihdam, meslek örgütlerine üye olma, eğitim, öğrenim, konut, sağlık, sosyal güvenlik, kamuya yönelik hizmetler ve mallardan istifade etme, bir ekonomik faaliyet sürdürme ve kamu hizmetleri de dahil olmak üzere tüm alanlarda, gerek tüm kamu yetkililerine, gerekse de ister kamu alanında ister özel sektörde yer alsınlar, tüm özel ve tüzel kişilere uygulanması gereğinin altını çizer..
28. ECRI ikinci raporunda, zorunlu din ibaresinin nüfus cüzdanlarından çıkarılması çağrısını yinelemiştir. Nüfus cüzdanlarında dinin belirtilmesi hâlâ zorunludur, üstelik bir kişinin dinsiz olduğunun belirtilmesi mümkün değildir. Türk yetkilileri, nüfus cüzdanlarındaki zorunlu din ibaresi meselesini incelemekte olduklarını ve iki çocuğunun nüfus cüzdanlarının din hanesine doğuştan zorunlu olarak konulan "İslam" ibaresinin kaldırılmasını talep eden ebeveynlerin başvurusu üzerine, 3 Numaralı Ankara Bidayet Mahkemesinin 27 Eylül 2004 tarihinde bu yönde bir karar aldığını bildirdiler. Özellikle dini azınlık gruplarına mensup okullarda kimlerin öğrenim görebileceğinin tayin edilmesi açısından bu ibarenin yararlı, hatta gerekli olduğunu söyleyenler de çıkmıştır

Tavsiyeler:

29. ECRI, bir yandan Lozan Anlaşması kapsamına giren dini azınlık gruplarına mensup kişilerin haklarını korumakla birlikte, nüfus cüzdanlarındaki din ibaresinin çıkarılmasını sağlayan bir mekanizmayı en kısa sürede öngörüp uygulamayı Türk yetkililere tavsiye eder.

Adli Uygulamalar

30. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkilileri, tercüme ve avukat hizmetlerine pratikte ulaşmada karşılaşılan sorunlara ilişkin şikâyetleri soruşturmaya teşvik etmiştir.
31. ECRI özellikle adli uygulamalar alanındaki mevzuatta önemli ilerlemeler sağlandığını kaydeder. Örneğin yasa, gözaltına alınanların, talep etmeleri halinde, ilk saatlerden itibaren avukatlarıyla görüşebileceklerini öngörmektedir, ayrıca ücretsiz bir hukuki yardım da öngörülmüştür. Sözlü tercüme hizmetleri de Devlet tarafından sağlandığı için ücretsizdir. Bununla birlikte, bu konuda bilgi veren kitapçıklar yayımlayıp dağıtan kimi baroların çabalarına rağmen, ilgili şahısların ücretsiz avukat ve tercüman hizmetlerinden yararlanma hakları

konusunda yeterince bilgi sahibi olmamaları nedeniyle, bu hükümler pratikte her zaman uygulanamamaktadır.

Tavsiyeler:

32. ECRI, yetkilileri azınlıktaki grupların mensuplarının yasada öngörülen koşullarda gerçek bir hukuki danışmanlığa ulaşabildiklerinden ve belirtilen ölçütlere uymaları halinde ücretsiz hukuki danışmanlık hizmetinden gerçekten yararlanabildiklerinden emin olmaya hararetle teşvik eder. ECRI, bir profesyonel sözlü çevirmenin hizmetlerinden tüm adli uygulamalarda ücretsiz olarak yararlanılabilmemesinin önemini vurgular.

Uzman Merciler ve Başka Kurumlar

33. ECRI bu konuya aşağıda değinmektedir. Bakınız “Özel Konular”.

Eğitim ve Bilinçlendirme Çabaları

34. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkilileri ırkçılık, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük sorunlarının uygun bir biçimde ele alınmalarını sağlayacak biçimde ders programlarını gözden geçirmeye teşvik etmiştir. Özellikle de bu alanda yetişmiş uzman öğretmenlerin bulunmasının önemini vurgulamıştır. Ders programlarının, önyargıları, klişeleri ve aşırı milliyetçiliği körükleyen her türlü unsurdan ayıklanmasını sağlayacak biçimde gözden geçirilmesini talep etmiştir.
35. Türk yetkilileri, insan haklarının öğretilmesine yönelik ders programları oluşturdukları ve tüm eğitim kademelerinde halen mevcut olan programları güçlendirdikleri konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir. Bu programlar, aynı zamanda demokrasinin de öğrenilmesini sağlayan yurttaşlık eğitimi kapsamında yer almaktadır. ECRI, okul kitaplarında ve resmi sınav konularında kimi azınlıktaki gruplar ve özellikle de Ermeniler hakkında olumsuz düşünceleri kışkırtıcı nitelikte fikirlerin yer alabiliyor olmasından endişe duymaktadır. Yetkililer, insan haklarına aykırı tüm yabancı düşmanı atıfları ya da kimi azınlıktaki gruplar hakkında olumsuz düşünceleri kışkırtıcı nitelikteki fikirleri ayıklamayı hedefleyen bir yaklaşımla, ders kitaplarını gözden geçirmekte oldukları konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir. ECRI, bu girişime paralel olarak, ders kitaplarında mevcut olan tüm olumsuz önyargıları ve klişeleri saptamayı hedefleyen bir sivil toplum grubunun mevcudiyetini de kayda geçirmiştir.
36. Devlet memurlarının bilinçlendirilmeleri konusunda ECRI, güvenlik güçleri personeli, İnsan Hakları Kurullarında³ yer alanlar, hakim ve savcılar, vs. için öngörülen insan hakları eğitimlerinin sayısının yetkililer tarafından artırıldığını memnuniyetle kaydeder. Bu eğitimler esas olarak AİHS ve bu sözleşmenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından yorumlanması üzerinde durmaktadır.

³ Bakınız aşağıda « Özel konular ».

Tavsiyeler:

37. ECRI, karşılıklı saygı ve ırkçılıkla ırk ayrımcılığı sorunlarının okul ders programlarında ve insan hakları alanındaki öğretmenlerin eğitimi çerçevesinde uygun bir şekilde ele alınmasını sağlamaya Türk yetkilileri teşvik eder.
38. ECRI, Türk yetkililere ders kitaplarının niteliğinin denetlenmesini sağlamayı tavsiye eder. Bu kitaplar, her hangi bir azınlıktaki gruba yönelik olarak en ufak bir aşağılayıcı ya da hakaret niteliğinde atıf içermemelidir. Türk yetkilileri, özellikle de Ermeniler ve Romlar/Çingeneler konusunda ders kitaplarında yer alan atıflara dikkatle eğilmelidir. ECRI, Türk yetkilileri, öğrencilerin çok kültürlü bir toplumda yaşamının olumlu yönleri konusunda bilinçlendirmek amacıyla ders programlarını ve ders kitaplarını, özellikle de tarih kitaplarını gözden geçirmeye teşvik eder. Yetkililerin bu çalışmayı sivil toplumla işbirliği içinde yürütmeleri, örneğin insan hakları alanında çalışan STÖ'lerin ve bağımsız uzmanların da yer alacakları bir karma komisyon oluşturmaları tercih edilmelidir.
39. ECRI, Türk yetkililere devlet memurlarının insan hakları konusunda eğitilmelerine yönelik çabalarını sürdürmeyi ve güçlendirmeyi tavsiye eder. ECRI, Türk yetkilileri insanlık onuru, eşitlik ilkesi ve ayrımcılığın, özellikle ırk ayrımcılığının yasaklanması konularına ağırlık vermeye teşvik eder. ırkçılık ve hoşgörüsüzlük sorunu, keza kültürel çoğulculuğun kabulü ve özendirilmesi meseleleri de ele alınmalıdır.

Vatandaş Olmayan Kişilerin Kabulü Ve Statüsü

- Göç

40. Türkiye, sıklıkla, Batı Avrupa'ya gitmek isteyen kişilerin uğrak yeri olan bir ülke olarak tanıtılmaktadır. Her ne kadar bu konudaki rakamsal bilgiler muğlak olsa da, Türkiye'de göç hareketlerinin 1990'lı yıllarda sürekli olarak arttığı görülmektedir, Türkiye böylece Moldova, Ukrayna, Rusya gibi Doğu Avrupa ülkelerinden, ama aynı zamanda İran ve Irak'tan göç alan bir ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca, Afrika'dan gelen insanların sayısının da anlamlı bir oranda arttığı söylenmektedir. Bu göç olgusu ilk aşamada Türk yetkilileri tarafından hak ettiği ölçüde dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte ECRI, yetkililerin vatandaş olmayanların çalışma izinleri ya da insan kaçakçılığı gibi konularda yasal önlemler aldıklarını kaydetmiştir. Dolayısıyla yetkililerin, göç sorununa eğilmenin Türk toplumu açısından önemini bilincine varmış oldukları anlaşılmaktadır.
41. ECRI ikinci raporunda, güvenlik güçlerinin hukuki statüsü bulunmayan göçmenlere karşı uyguladıkları kötü muameleler ve aşırı güç kullanmaları konusundaki endişelerini dile getirmişti. Yetkilileri hukuki statüsü bulunmayan göçmenlerle ilgili olarak yolsuzluk olaylarına karışan devlet memurları hakkında soruşturma yapmaya davet etmişti. ECRI, hukuki statüsü bulunmayan göçmen çocuklarının okula kaydolmada zorluklarla karşılaştıklarının altını çizmişti.
42. Yetkililer, Türkiye'de 2003 yılında hukuki statüsü bulunmayan 86 000 göçmenin yakalandığı konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir. Türkiye'de toplam kaç göçmenin yasa dışı durumda bulunduğunu saptamak zordur. Türk yetkilileri, 1995-2004 yılları arasında yasa dışı durumda bulunan toplam 481 160 göçmen

olduğunu saptamışlardır. Ebeveynlerinin hukuki durumu ne olursa olsun, tüm göçmen çocuklarının okula kaydolma haklarının bulunduğu, ancak ebeveynlerin Türkiye'yi yalnızca bir uğrak yeri olarak gördükleri için çocuklarını yine de okula kaydetmedikleri konusunda yetkililer ECRI'ye bilgi vermişlerdir. ECRI, gözaltına alınan kişilerin sıklıkla hukuki olarak muğlak bir statüde bulduklarını kaydetmektedir, çünkü bu kişiler derhal sınır dışı edilmediklerinde ya da geldikleri ülkeye geri yollanmadıklarında, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışmalarını sağlayacak her hangi bir statüye sahip olmaksızın ve Devlet'ten yardım almaksızın Türkiye'de serbestçe kalabilmektedirler. Afrika kökenli göçmenlerin konumu sıklıkla bu duruma uymaktadır. Bununla birlikte Türk yetkilileri, 13 Temmuz 2004 tarihinde Kuşadası'nda yakalanan 64 Afrikalı arasından iltica talebinde bulunan 24 kişinin çeşitli illere yerleşmelerine izin verildiğini bildirmişlerdir. ECRI, bir kez Türkiye'den özellikle de Yunanistan'a doğru sınır dışı edilen göçmenlerin, Türkiye'ye dönüş parasını da onlara ödeten sınır kaçakçılarının müdahalesi sonucunda tekrar Türkiye'ye dönmelerinin sık rastlanabilen bir durum olduğunu endişeyle kaydetmektedir.

43. İçişleri Bakanlığını kayıtlarında, 2003 yılında polisin sınırdaki aşırı güç ya da ateşli silah kullanması nedeniyle vuku bulan tek bir ölüm vakası bile yoktur. Bununla birlikte ECRI, yasa dışı durumda bulunan göçmenlerin, özellikle de Afrikalıların, yakalanma esnasında ya da gözaltında buldukları süre içinde güvenlik güçlerinin kötü muamelesine maruz kaldıklarına dair kendisine iletilen raporlardan ötürü endişelenmektedir. Hukuki statüleri, özellikle de iltica talebinde bulunmuş olup olmadıkları incelenmeksizin Afrikalı göçmenlerin sistematik olarak gözaltına alındıklarına dair bazı iddialar mevcuttur. İlgili kişilerin iltica talep etme haklarına ve iade etmeme (non-refoulement) ilkesine saygı gösterilmeden keyfi biçimde sınıra geri götürüldüklerine dair başka iddialar da mevcuttur.
44. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere hukuki statüsü bulunmayan göçmenlerin işgücünün suiistimal edilmesine ve ayrımcılığa tabi tutulmalarına karşı mücadele etmek yönünde önlemler almayı tavsiye etmiştir. ECRI, TBMM'de 27 Şubat 2003 tarihinde bu konuda bir yasa kabul edildiğini ve bu yasanın Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girdiğini memnuniyetle kaydetmiştir. Bu yasa, münhasıran Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının sorumluluğu altında vatandaş olmayanlar için bir çalışma izni sistemi yaratmaktadır. Bunun amacı, vatandaş olmayanların Türkiye'de yasal yollardan çalışmalarını kolaylaştırmaktır ve göçmen işçilerin istihdamı konusunda çıkartılan ilk yasadır. ECRI özellikle, çalışma izinleri konusundaki uygulamanın bundan böyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının yetki altında olduğunu ve bunun, İçişleri bakanlığı dahil olmak üzere birden fazla bakanlığın bu konuda yetkili olduğu eski durumdan farklı olduğunu kaydeder. Yasa, ilk kez, vatandaş olmayanların ev hizmetlerinde de istihdam edilebilmelerine izin vermektedir. ECRI, bu yeni yasal mevzuatın kaçak göçe ve göçmenlerin Türkiye'de kaçak olarak çalıştırılıp sömürülmelerine karşı daha iyi mücadele edilebilmesine imkan sağlayacağını umut etmektedir.

Tavsiyeler:

45. ECRI, Türk yetkililere Türk topraklarına yasa dışı yollardan girdikten sonra yakalanan kişilerle ilgili insanca çözümler üretmek üzere, kaçak göç sorununa eğilmelerini tavsiye eder. Yetkililer öncelikle bu kişilerin güvenlik güçleri tarafından hiçbir kötü muameleye tabi tutulmalarını sağlamalıdır. İade

etmeme (non-refoulement) ilkesine uyulmasını da gözetmek gerekmektedir. ECRI, Türk yetkilileri uzun süredir Türk topraklarına yerleşmiş olan göçmenlerin hukuki durumunu düzeltmeyi sağlayacak uygun yöntemler bulmaya teşvik eder.

46. ECRI, Türk yetkililere Türkiye’de bir göç politikası oluşturma yönündeki çabalarını sürdürmeyi tavsiye eder. ECRI, kaçak göçe ve yasadışı göçmen işçilerin sömürülmesine karşı daha iyi mücadele edebilmek amacıyla Türkiye’de yaşayan ama vatandaş olmayanlara sunulan hukuki çerçevenin tamamlanıp güçlendirilmesinin önemini vurgular. Aynı zamanda, göçmenlerin bütünleşmiş bir Türk toplumunda yerlerini tam olarak almalarına imkan tanıyacak nitelikte bir entegrasyon politikasının geliştirilmesinde de fayda vardır. Bu tür bir politika, Türkçe dil dersleriyle birlikte, ülkenin kurumları ve hukuku hakkında bilgilendirme kurslarını içerebilir. ECRI, ebeveynlerinin hukuki statüsü ne olursa olsun, göçmen çocukların eğitim imkanlarından faydalanmalarının sağlanmasının önemini vurgular, bu ise bazılarının özellikle Türk dilini öğrenme⁴ açısından gerekli düzeye gelebilmeleri için ek önlemler alınmasını da içermektedir.
47. ECRI, hukuki statüleri ne olursa olsun, göçmenleri hedef alan olası negatif klişe ve önyargıların gelişmesini engellemek amacıyla, toplumun çoğunluk kesimine ve medyaya yönelik bir bilinçlendirme kampanyası açmaya yetkilileri teşvik eder.

- İltica Talebinde Bulunanlar Ve Mülteciler

48. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere Türkiye’de iltica talebinde bulunanların durumunu düzeltmek, özellikle de başvuruları inceleninceye kadar çaresiz durumda kalmalarının engellenmesi için önlemler almayı tavsiye etmiştir.
49. İltica talebinde bulunanlarla ilgili mevzuatta ECRI’nin İkinci Raporunun kabulünden bu yana temel bir değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla Cenevre Anlaşması’nın coğrafi uygulamasına yönelik ve yalnızca Avrupa’dan gelen kişilere mülteci statüsü tanınması ile ilgili kısıtlama geçerliliğini sürdürmektedir. Bununla birlikte, Türk yetkilileriyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) ortaklaşa öngördükleri paralel koruma, bir üçüncü devlete yerleştirilmeyi beklemekte olan kişiler için Cenevre Anlaşması’nda öngörülenlere benzer hakların tanınmasını güvence altına almaktadır. Yetkililer, iltica talebinde bulunanların çalışma izinlerinin olduğu ve Türkiye’nin hemen her yerinde özel konutlarda yerleşmiş oldukları konusunda ECRI’ye bilgi vermişlerdir. Bununla birlikte ECRI, çeşitli kaynaklardan aldığı bilgilere dayanarak, iltica talebinde bulunanların çok kırılğan bir durumda olduklarını ve durumları açığa kavuşuncaya kadar sefalet içinde yaşadıklarını öğrenmiş olmaktan ötürü endişelidir. Bu kişilerin ücretsiz sağlık hizmetinden yararlanabildikleri, ancak yeterli hukuki ve sosyal yardım alamadıkları söylenmektedir.
50. ECRI özellikle de, Türkiye topraklarına yasadışı yollardan girdikleri için gözaltına alınan kişilerin, bilgi yetersizliği ve başvuruda bulunmak için tanınan azami 10 günlük sürenin kısıtlığı nedeniyle, ki bu bir girişimde bulunmayı neredeyse imkansız hale getirmektedir, iltica talebinde bulunma sürecinden yararlanamadıklarını öğrenmiş olmaktan ötürü endişelidir. Bu durumda olan kişilerin sayısının tespiti zor olmakla birlikte, yakalanan kişilerin kökenleri

⁴ Aynı zamanda bakınız aşağıda: « Eğitim hizmetlerinden yararlanma ».

nedeniyle sayılarının potansiyel olarak yüksek olması beklenebilir. Devlet memurlarının bu kişilere iltica başvurusunda bulunma hakları konusunda bilgi verme gereği konusunda yeterince duyarlı olmadıkları belirtilmektedir. Aynı şekilde, Türk yetkililerin iltica talebinde bulunan kişilerin geldiği kimi ülkeleri fazlasıyla kolay yoldan güvenli ülkeler arasında saymaya yatkın oldukları ve bu gerekçeyle iltica taleplerini geri çevirdikleri konusundaki duyumlar da ECRI'yi kaygılandırmaktadır.

Tavsiyeler:

51. ECRI, Türk yetkililere iltica talebinde bulunanların kökenleri konusundaki coğrafi kısıtlamalarından vazgeçmeyi hararetle tavsiye eder, çünkü bu durum uyrukları ya da geldikleri ülke nedeniyle bu korumadan istifade edemeyenlere karşı bir ayrımcılık teşkil etmektedir.
52. ECRI, Türk yetkililere iltica talep edenlerle ilişkiye geçecek olan tüm personel için insan hakları konusunda bir eğitim öngörmeyi ve iltica talebinde bulunanların durumu konusunda söz konusu kişilerin girişimlerini kolaylaştırma amacıyla bilinç aşılmasını tavsiye eder. ECRI, iltica talebinde bulunanların ele alınmasındaki şeffaflığın güçlendirilmesi ve iltica talebinde bulunanları hakları konusunda bilgilendirme imkanlarının artırılması gereğini vurgular. Özellikle de, iltica talebi başvurusunda bulunmak için öngörülen azami sürenin kısıllığının ve yetkililerin güvenli ülkeler konusundaki politikalarının, iltica sürecinin önünde fiiliyatta aşılması imkansız engeller oluşturmamasına özen gösterilmesinde yarar vardır..
53. ECRI, Türk yetkililere Mülteciler Yüksek Komiserliği ve iltica talebinde bulunanlar için çalışan STÖ'lerle işbirliğini güçlendirerek sürdürmeyi hararetle tavsiye eder. ECRI, Türk yetkilileri iltica talebinde bulunanların ve mültecilerin, özellikle de Avrupa kökenli olmayanlarının yaşam koşullarını düzeltmek için gerekli tüm imkanları seferber etmeye teşvik eder.

- İnsan Ticareti

54. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere fuhuş amaçlı kadın ve genç kız ticareti olgusunu engellemek ve bu tür ticaretin kurbanı olmuş olan kişilere tatmin edici bir yardım ve destek vermek amacıyla gerekli önlemlerin alınması yönünde tavsiyede bulunmuştur.
55. Türkiye, fuhuş amaçlı kadın ticaretinin hem transit hem de hedef ülkesidir. Bu kadınların önemli bir bölümü Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelmektedir. ECRI, son zamanlarda yetkililerin insan ticaretiyle mücadeleyle yönelik önlemler almaya başladıklarını memnuniyetle kaydeder. Ceza Yasası Ağustos 2002'de değiştirilmiştir ve Eylül 2004'te yeni bir Ceza Yasası kabul edilmiştir, bunun sonucunda da insan ticaretiyle mücadele alanındaki hükümler güçlendirilmiştir. Artık Ceza Yasası insan ticaretinin tanımlamakta ve insan ticareti yapanlar için daha ağır cezalar öngörülmektedir. İnsan ticaretiyle mücadele konusunda bir Task Force oluşturulmuştur ve bu Task Force bu alanda ulusal bir eylem planı hazırlamıştır. Hakimler, savcılar ve güvenlik güçleri için eğitimler de yürütülmektedir. Yetkililer aynı zamanda insan ticaretinin kurbanları için özellikle konut, tıbbi yardım ve insani gerekçelerle geçici ikamet izinleri alanında

yardımlar öngörmüşlerdir. İstanbul'da insan ticaretinin kurbanlarını ağırlamak için bir merkez kurulmuştur.

56. Bununla birlikte ECRI, fuhuş amaçlı insan ticaretinin Türkiye'de sorun teşkil etmeye devam ettiğini endişeyle kaydeder. Alınan önlemler etkilerini henüz göstermeyecek kadar yenidir. ECRI, kimi devlet memurlarının insan ticaretine karışmış olmalarından özellikle endişe duymaktadır, gerçi bu kişilerin bir kısmının hak ettikleri şekilde cezalandırılmış oldukları da doğrudur. ECRI aynı zamanda, kimi raporlara bakılacak olursa, medyanın bu konuyu zaman zaman sansasyon yaratacak şekilde ve insan ticaretinin kurbanları hakkında mevcut önyargılara yer vermek suretiyle bu önyargıları körükleyici biçimde yayın yaptığını da kaydeder.

Tavsiyeler:

57. ECRI, fuhuş amaçlı kadın ticaretiyle mücadele edilmesi için, bu vahim sorun hakkında özellikle de toplumun ilgili kesimlerine yönelik bir bilinçlendirme çabası ve önleyici girişimlerde bulunmak suretiyle ek önlemler alınmasını tavsiye eder. ECRI, Türk yetkilileri özellikle insan ticareti yapanların kurbanlarını korumaya ve onlara destek olmaya yönelik önlemler üzerinde durmaya teşvik eder.

Kamu Hizmetlerinden Yararlanma

58. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere ana dili Kürtçe olan kişilerin, özellikle de devlet memurlarıyla iletişim kurmakta zorlanmaları sebebiyle sağlık hizmetleri gibi kamu hizmetlerden yararlanmakta güçlük çeken kadınların durumunu incelemeyi tavsiye etmişti. ECRI, bu inceleme sonucunda bu durumu düzeltmek için gerekli tüm önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı.
59. Yetkililer, ana dili Kürtçe olanlarla Güney-Doğu bölgesindeki kamu idaresi arasında iletişim sorunu olmadığı kanaatinde olduklarını ECRI'yi bildirmişlerdir. Yetkililer her koşulda ilgili kişilerle iletişim kurmanın bir yolunu bulmaktadırlar, çünkü ya bu kişilere Türkçe bilen bir kişi eşlik etmektedir ya da idare bir tercümanın hizmetlerine başvurmaktadır. Kürt kadınlarının özel durumuna gelince, yetkililer buradaki iletişim sorununu esasen bazı Kürt kadınlarla idare arasındaki temasın, daha çok geleneklerden ve söz konusu kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanan nedenlerden ötürü zayıf olmasına bağlamışlardır.
60. ECRI, yetkililerin Türkçe konuşmayan kişilerle temaslarından dil engelini aşmak için çaba sarf etmekte olduklarını saptamıştır. Sağlık Bakanlığı, bu kişilerin sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını kolaylaştırmak amacıyla, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki sağlık merkezlerine yerel dilleri konuşan gönüllü sağlık personelinin atanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte ECRI, halkın çoğunluğunun Türkçe dışında bir dil ya da lehçe konuştuğu bölgelerde, bu kişilerin kamu hizmetlerinden, özellikle de sağlık hizmetlerinden yararlanmada fırsat eşitliğine sahip olabilmelerini sağlamak için bazı ek çabaların da gerekli olduğu kanaatinde dir.

Tavsiyeler:

61. ECRI, Türk vatandaşları arasında geleneksel dil ya da lehçeleri kullananların çoğunlukta olduğu ya da çok sayıda oldukları bölgelerde Türk yetkilileri bu kişilerle yetkililer arasındaki iletişimi kolaylaştıracak yöntemler geliştirmeye teşvik eder. Yalnızca çocuklar için değil, yetişkinler için de resmi dilin öğretilmesine yönelik takviye edilmiş kurslar düşünülebilir.⁵ Bu kurslar kolay ulaşılabilir nitelikte olmalıdır. İletişim zorluğu başka kültürel etkenlerden kaynaklanıyorsa, Güney-Doğu'da yaşayan Kürt kadınlarla idare arasındaki durumda olduğu gibi, kamu hizmetlerinden yararlanmanın önündeki engelleri kaldırmak için daha özel ve bütünsel önlemler alınması gerekmektedir. Yetkililer aynı zamanda, ilgili bölgelerde görevli olan ve yerel dili bilen memurları, vatandaşlardan talep gelmesi halinde onlarla bu yerel dilde iletişim kurmaya teşvik etme yönündeki çabalarını arttırmalıdır.

Eğitim Hizmetlerinden Faydalanma

62. ECRI ikinci raporunda, çocuklara anadili olarak Türkçe dışında bir dil öğretilmesi konusunda anayasa tarafından belirlenmiş yasağı kaldırmayı Türk yetkililere tavsiye etmiştir.
63. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına her türlü eğitim ve öğrenim kurumunda Türkçe dışında bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklayan Anayasa'nın 42. maddesi değiştirilmemiştir. Bununla birlikte ECRI, kültürel ve dilsel çeşitliliğe daha açık olma yolunda önemli ilerlemeler kaydedildiğini saptamıştır. 9 Ağustos 2002 tarihli üçüncü reform paketinden beri, "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeleri" öğretmek amacıyla özel okullar açılması mümkündür⁶. Batman, Şanlıurfa ve Van kentlerinde Ocak 2004'te Kürtçe dil kursları açılmıştır ve başka kurslar da kademeli olarak açılacaktır. Her ne kadar bazı kaynakların verdikleri bilgilere göre bu tür kurslar açmak isteyen kişiler, kararnamede öngörülen koşulların zorluğu nedeniyle, ama bazen de idarenin işi yokuşa sürmesi nedeniyle önemli engellerle karşılaşacaklarsa da, bu gelişme gayet açık biçimde olumlu bir gelişmedir. ECRI aynı zamanda, devlet okullarında Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeleri öğreten dil kurslarının açılmasının bu aşamada söz konusu olmadığını da kaydeder..
64. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere anadili Türkçe olmayan çocukların dersleri gerektiği gibi izleyebilmeleri için gereken önlemlerin alınmasını tavsiye etmişti. Bu çocukların karşılaştıkları güçlükler sürdüğü halde, bu yönde özel önlemler alındığına dair ECRI'ye her hangi bir bilgi ulaşmamıştır. Söz konusu çocuklar, kah anadili Türkçe olmayan Türk vatandaşı çocuklar, kah göçmen çocuklarıdır.

⁵ Bu konuda bakınız, aşağıda: « Eğitim hizmetlerinden faydalanma ».

⁶ Türk Vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeleri öğretmek amacıyla özel kurslar açılmasına ilişkin 625 numaralı yasa.

Tavsiyeler:

65. ECRI, Türk yetkililere Türkiye’de geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve lehçelerin öğretilmesi yönündeki çabalarını sürdürmeyi tavsiye etmektedir. ECRI, Türk yetkililere özel kursların açılması izninin verilmesinin uygulamada tümüyle güvence altına alınmasını, özellikle de idarenin işi yokuşa sürmesinden kaynaklanan tüm engellerin kaldırılmasını tavsiye etmektedir.
66. ECRI, Türk yetkilileri devlet okullarında Türkçe dışında bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklayan Anayasa’nın 42. maddesindeki ifadeyi değiştirmeye teşvik etmektedir. Resmi dilin eğitimiyle birlikte, bu tür bir eğitim de bir yandan var olabilmelidir.
67. ECRI, Türk yetkililere anadili Türkçe olmayan çocukların durumunu ele almayı ve eğitim dili olan Türkçe’yi düzgün bir şekilde öğrenebilmeleri için ellerinden geleni yapmayı tavsiye etmektedir. Ek dersler ya da Türkçe’nin ikinci dil olarak öğrenilmesi için geliştirilmiş eğitim yöntemleri durumun düzeltilmesine katkıda bulunabilir. Anadili Türkçe olmayan çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanmada fırsat eşitliğine sahip olmaları gerekmektedir, çünkü bu aynı zamanda istihdamda da fırsat eşitliğine sahip olmalarını koşullandırmaktadır.

68. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere okulda din derslerini zorunlu olmaktan çıkarmayı tavsiye etmiştir. Yetkililer, hali hazırda söz konusu olanın zorunlu din kültürü dersleri olduğu konusunda ECRI’ye bilgi vermişlerdir. Ders programı tüm dinleri kapsamakta ve esas olarak mevcut tüm dinler hakkında genel bir bilgi aktarmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, birçok kaynak bu dersleri çeşitli dini kültürler hakkında bir ders olarak değil, İslami inançların ilkelerine dayalı bir din eğitimi olarak tanımlamaktadırlar. ECRI, bu dersleri izleme zorunda olanların yalnızca Müslüman dininden öğrenciler olduğunu, azınlıkta kalan dinlere mensup grupların çocuklarının bu derslerden muaf tutulabildiklerini kaydetmiştir. ECRI bu durumun yeterince berrak olmadığı kanaatindedir: eğer söz konusu olan çeşitli dini kültürler hakkında bir ders ise, bu dersleri yalnızca Müslüman çocuklar için zorunlu tutmanın gereği yoktur. Buna karşılık, eğer bu ders, belirli bir dinin öğretisi niteliğinde, esas olarak İslam dinini öğretmeyi hedefliyorsa, o zaman da çocukların ve ebeveynlerinin dini özgürlüklerini korumanın gereği olarak zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmadır.

Tavsiyeler:

69. ECRI, Türk yetkililere din kültürü dersi konusundaki yaklaşımlarını gözden geçirmeyi hararetle tavsiye etmektedir. Yetkililer, ya bu derslerin kimse için zorunlu olmamasını sağlayacak yönde önlem almalı ya da içeriklerini gözden geçirip, gerçekten tüm dini kültürleri aktarmalarını ve bundan böyle İslam dini öğretisi dersleri olarak algılanmamalarını sağlamalıdır.
70. 1923 tarihli Lozan Anlaşması, ilgili dini gruplara kendi okullarına sahip olma imkanını vermektedir. Bununla birlikte ECRI, azınlık dini grupların öğretmen bulmak ya da yeni ve yeterli sayıda ders kitabı temin etmek konusunda güçlükler yaşadıklarını kaydetmektedir. Görüldüğü kadarıyla, bu okullara ilişkin

mevzuat fazlasıyla karmaşıktır, bu da söz konusu okulların idaresini, hatta bazılarının varlıklarını sürdürmelerini tehdit edecek derecede zorlaştırmaktadır. Nitekim, çocukların dinlerine göre bu okullara kaydedilmelerine ilişkin katı kuralların mevcudiyeti vurgulanmıştır. Örneğin, bu okullara kayıt usullerini denetleyen Türk yetkililerin, annesinin dininin ne olduğuna bakmaksızın, çocuğun babasının mutlaka ebeveynlerin çocuğu kaydetmek istedikleri okulun dinine mensup olmasını şart koştukları söylenmektedir.

Tavsiyeler:

71. ECRI, Türk yetkililere azınlık dini grupların okullarının durumunu ele almayı hararetle tavsiye etmektedir. Belli başlı ilgililerle oluşturulacak diyalog çerçevesinde, yasada ve uygulamada mevcut olan eksiklikleri saptayıp, bu okullara devam eden çocukların yararını gözetme kaygısıyla hareket ederek bu okulların sağlıklı bir biçimde hizmet verebilmesi için gerekli önlemleri almakta yarar vardır.

Zayıf Durumdaki Gruplar

- Kürtler⁷

72. Çeşitli değerlendirmelere göre, Türkiye topraklarında on iki ila on beş milyon Kürt yaşamaktadır. Nüfus sayımları kişilerin etnik kökenlerini dikkate almadığı için bu konuda her hangi bir resmi rakam yoktur. Kürtler ağırlıklı olarak Güney-Doğu bölgesinde yaşamaktadırlar, bununla birlikte aralarından önemli bir kesim gerek kırsaldan göç nedeniyle, gerekse de yetkililerle PKK arasında yıllar süren silahlı ihtilaf nedeniyle bölgeden ayrılmışlardır.
73. ECRI, silahlı çatışma nedeniyle ülkenin iç bölgelerine yerleştirilen Kürtlerin şu an çok zor bir durumda olduklarını kaydeder. Bu kişilerin sayısı STÖ'lerin tahminlerine göre bir milyon ya da daha fazla, yetkililere göre ise birkaç yüz bindir. Esas olarak büyük kentlerin, özellikle de İstanbul'un varoşlarında son derece ağır ekonomik ve sosyal koşullarda yaşamaktadırlar. Göç ettirilmiş olmalarına rağmen bu kişiler, ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak en ufak bir sosyal yardımdan faydalanamamışlardır. Bu kişiler göç öncesi yaşadıkları bölgelerde esas olarak çiftçilikle uğraştıkları için, kentlere geldiklerinde tatmin edici işler bulamamışlardır. Bugün bunların büyük çoğunluğu sefalet ve sosyal dışlanmışlık içinde yaşamaktadır, bu durum da sağlık sorunlarına, tedavi hizmetlerinden yararlanma sorunlarına, aynı zamanda ebeveynlerinin çocuklarını okula yollayacak maddi imkanları olmadığı için çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanma sorunlarına da yol açmaktadır.
74. Kasım 2002'den beri Türkiye'nin hiçbir bölgesi artık Olağanüstü Hal kapsamında değildir, ECRI de bundan memnuniyet duymaktadır. Güney-Doğu bölgesinde çatışmalar sona ermiştir, dolayısıyla artık güvenlik gerekçeleri silahlı çatışma nedeniyle göç ettirilen kişilerin geri dönmelerini durduracak bir etken olmamalıdır. Bununla birlikte ECRI, ülkenin iç kesimlerine yerleştirilen kişilerin geri dönüşünün henüz gerçek anlamda başlamamış olmasından ve aralarından yalnızca çok ufak bir kesimin köylerine dönüp eski mülklerine kavuşabilmiş olmalarını esefle karşılamaktadır. Dönüş önündeki engeller halen fazlasıyla

⁷ Kürtçe'nin öğretilmesi ve Kürt medyası konularında, bakınız: « Eğitim hizmetlerinden yararlanma » ve « Medya ».

çoktur. ECRI özellikle de idarenin bazı dönüşleri hâlâ güvenlik gerekçesiyle reddettiğini kaydetmiştir. Bazı başka durumlarda idare, ilgili kişilerin ancak göç etme nedenlerinin Devlet değil PKK olduğu gerekçesiyle tazminat hakkından vazgeçtiklerine dair bir belge imzalamaları halinde dönüş izni vermektedir. Bir başka önemli engel, yetkililer tarafından köylere yerleştirilmiş olan köy korucularının tavırlarıdır. Kimi köy korucuları terk edilmiş mülklere yerleşmiştir ve sahiplerinin mülklerini geri almalarına imkan tanımamaktadır. ECRI, bazı durumlarda mülklerini geri almak isteyen köylülerin silahlı köy korucuları tarafından öldürüldüklerini öğrenmiş olmaktan ötürü özel bir endişe duymuştur.

75. Hükümet “köye dönüş projeleri” öngörmüştür, ancak çeşitli yorumculara göre bu projeler yeterli mali kaynaklara sahip değildir. Dönüşe aday olmanın usulleri konusunda açık göstergeler olmayışı, bu projelerin başarısının nispeten zayıf olmasını kısmen açıklayıcı niteliktedir. Kimileri de göç ettirilen kişilerin dönüşü konusunda yetkililerin siyasi iradesinin olmayışını eleştirmektedir. ECRI, terörizm ve terörizmle mücadele mağdurlarına tazminat ödenmesine dair kanunun Temmuz 2004’te TBMM tarafından kabul edilmiş olmasını memnuniyetle kaydeder. ECRI, bu yasanın Güney-Doğu’daki silahlı ihtilafın tüm mağdurlarına adil ve ivedi bir tazminat ödenmesini sağlayacağını umut eder.

Tavsiyeler:

76. ECRI Türk yetkililere Güney-Doğu bölgesindeki silahlı çatışmalar nedeniyle göç ettirilen Kürtlerin durumunu ele almayı hararetle tavsiye etmektedir. ECRI, yetkililere özellikle de son derece ağır ekonomik ve sosyal koşullarda yaşamakta olan kişilere yardımcı olmak için çözümler üretmeyi tavsiye etmektedir.
77. ECRI, yetkililere göç ettirilen kişilerin gönüllü olarak dönmelerine yönelik programları ciddi şekilde güçlendirerek sürdürmeyi tavsiye etmektedir. Bu vesileyle ECRI, Türk yetkilileri uluslararası yardım imkanlarını araştırmaya ve STÖ’lerle tam bir işbirliği geliştirmeye hararetle teşvik etmektedir. Dönüşün önündeki tüm idari ve diğer engelleri hızla kaldırmakta yarar vardır. ECRI yetkililere Güney-Doğu bölgelerinde köy korucularının varlığının sürdürülmesinden kaynaklanan sorunları hızla çözme çağrısı yapmaktadır. ECRI, göç ettirilen kişiler açısından, en kısa sürede geri dönebilmenin, mülklerini geri alabilmenin ve/veya tazminat alabilmenin önemine dikkat çeker.
78. ECRI, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki anayasal ve yasal değişikliklerin Kürtlerin ifade, örgütlenme ve toplantı ve gösteri özgürlüklerini güçlendirebilecek nitelikte olmasını memnuniyetle kaydetmektedir. Bununla birlikte ECRI, Kürtlerin yukarıda söz edilen özgürlüklerinin, özellikle uygulamada hâlâ önemli kısıtlamalara tabi olduğunu kaydeder. ECRI özellikle de bir dilekçe imzaladıkları ya da üniversitede Kürtçe eğitim lehinde gösteri yaptıkları gerekçesiyle kimi Kürt öğrencilerin tutuklandıkları ve/veya üniversiteleriyle ilişkilerinin kesildiğine dair haberleri kaydeder. Bazı kişilerin özel ortamlarda Kürtçe müzik dinledikleri için mahkum edildikleri söylenmektedir. Bununla birlikte, Kürt kimliklerini barışçıl yollarla ifade ettikleri için takibata uğrayan kişiler için bazı durumlarda takipsizlik kararı verilmiştir. ECRI, yeni yasaların bu alanda hızlı bir düzelme sağlayacaklarını ummaktadır. Her ne kadar Kürtçe alfabede mevcut olmakla birlikte Türkçe alfabede yer almayan Q, W ve X harflerini içeren isimlerin kullanılması seçeneği bir genelge yoluyla ortadan kaldırıldıysa da,

ECRI yasanın bundan böyle ebeveynlere çocuklarına Kürtçe isim verme hakkını tanıdığını kayda geçmiştir.

79. Örgütlenme özgürlüğü açısından ECRI, Kürt topluluğunun çıkarlarını temsil eden partilerin kapatılmasının, bu alanda örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle Devleti sıklıkla mahkum etmiş olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadına rağmen sürdürdüğünü kaydetmiştir. ECRI, Anayasa'nın ve yasaların değiştirilmesi sonucunda siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmış olmasını memnuniyetle saptamıştır. Ayrıca, artık bir siyasi partinin temelli kapatılmasından önce ya da kapatılması yerine uyarı ya da mali yardımların kısılması gibi yan cezalar da uygulanabilecektir.
80. Kamuoyuna gelince ECRI, görüldüğü kadarıyla birbirlerine karşı özel bir düşmanlık beslemeyen halkın çoğunluk kesimi ve Kürtler üzerinde silahlı ihtilafın etkisinin sınırlı olduğunu memnuniyetle kayda geçirmiştir. Bununla birlikte ECRI, Kürtler aleyhine kimi önyargı ve klişelerin mevcut olduğunu kaydetmiştir ve bunların ne ölçüde gündelik yaşamlarında Kürtler aleyhinde bir ayrımcılığın ifadesi olup olmadıklarını, bu konuda her hangi bir istatistiki veri olmadığı için bilememektedir.

Tavsiyeler:

81. ECRI, Türk yetkilileri Kürtlerin ifade, örgütlenme ve toplantı ve gösteri özgürlüklerini güçlendirme alanındaki çabalarını sürdürmeye teşvik etmektedir. ECRI özellikle de bu özgürlükleri güçlendirmiş olan yasal değişiklikleri hızla yürürlüğe koymanın önemine dikkat çeker. Aynı zamanda ECRI, Türk yetkililere Kürtler aleyhindeki önyargı ve klişelerle mücadele etmeyi tavsiye etmektedir. Bunların bir ayrımcılığın ifadesi olup olmadıklarını kontrol etmekte ve Kürtler aleyhine saptanabilecek olan olası tüm ayrımcı davranışları cezalandırmak için gerekli önlemlerin alınmasında yarar vardır.

- Romlar/Çingeneler

82. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere Türkiye'deki Rom/Çingene cemaatinin gerçek durumu ve karşılaşılabilecekleri sorunlar hakkında acilen araştırma yapılmasını tavsiye etmiştir. ECRI, bu sorunların ilgili Rom/Çingene cemaatiyle görüşerek saptanmasını da tavsiye etmiştir.
83. ECRI Türkiye'deki Rom/Çingene cemaatinin durumunun bir iki istisna dışında değişmemiş olduğunu öğrenmiş olmaktan ötürü endişelidir. Görüldüğü kadarıyla yetkililer Türkiye'deki Rom/Çingene cemaatinin gerçek durumunu saptamak için her hangi bir araştırma yapmamışlardır ve bu alanda en ufak bir resmi bilgi mevcut değildir. Oysa European Roma Rights Center'e göre, Türkiye'deki Romlar/Çingeneler sosyal olarak tümüyle dışlanmış olmaktan kaynaklanan ciddi zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Romlar/Çingeneler istihdam alanında, konut alanında ve kamuya açık alanlardan faydalanmada ayrımcılığa tabi tutulmaktadırlar. Çoğu kez alternatif konut önerileri sunulmaksızın zorla kovuldukları geçici yerleşim birimlerinde zor koşullarda yaşamaktadırlar. Sağlık hizmetlerinden faydalanmada ve istihdamda bir fırsat eşitsizliği söz konusudur, ama aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını okula yollayamayacak kadar fakir olmaları nedeniyle eğitim hizmetlerinden faydalanmada da bir fırsat eşitsizliği mevcuttur.

84. 1934 tarihli 2510 numaralı İskan Kanunu, yabancıların Türkiye'ye yerleşmelerini konu almaktadır. Yasanın 4. Maddesi, Türk kültürüne bağlı olmayanların, anarşistlerin, casusların, Romların ("Göçebe Çingeneler") ve memleket dışına çıkarılmış olanların Türkiye'ye muhacir olarak alınmalarını yasaklamaktadır. Bu yasa aynı zamanda göçebelerin ve Romların yurt içinde yerleştirilmelerinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tertiplenmesini öngörmektedir.
85. Bununla birlikte ECRI, Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlanan bir sözlükte bulunan "Çingene" sözcüğünün aşağılayıcı nitelikteki tanımının kaldırılmış olması gibi kimi cesaret verici işaretleri kayda geçirmiştir. Yukarıda sözü edilen İskan Kanununun, "Göçebe Çingenelere" yapılan atfın kaldırılması amacıyla gözden geçirilmekte olduğu söylenmektedir. Nihayet, yetkililer Rom/Çingene cemaatinin durumunu incelemekte oldukları konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir, ancak şu aşamada alınmış olan önlemler konusunda her hangi bir bilgi ulaşılamamıştır.

Tavsiyeler:

86. ECRI, Türk yetkililere Türkiye'deki Rom/Çingene cemaatinin durumunu ele alıp, özellikle de hoşgörüsüzlük ve yaşamın çeşitli alanlarındaki ayrımcılıklar açısından karşılaşılabilecekleri sorunları saptamaları yönündeki tavsiyesini yinelemektedir. Bu şekilde saptanacak olan sorunları çözmek için gerekli önemlerin alınmasında yarar vardır. ECRI özellikle de yukarıda sözü edilen İskan Kanununun 4. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını tavsiye etmektedir. ECRI, Rom/Çingene'lere yönelik ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle mücadele konulu ECRI'nin 3 numaralı Genel Politika Tavsiye'sine Türk yetkililerin dikkatini çekmektedir.

- Azınlıktaki Dini Gruplar

87. ECRI ikinci raporunda, Türkiye'de yaşayan azınlıktaki dini grupların karşılaştıkları bazı sorunları ele almıştır. Özellikle de ECRI, dini vakıfların mülkiyet edinme ve bağış kabul etme haklarının olmayışına değinmiştir. ECRI aynı zamanda, ibadet yerlerinin açılması önündeki idari engellere, rahip sayısının yetersizliğine ve bazı cemaatlerin mensuplarının sayısının azalıyor olmasına da değinmiştir. ECRI, Türk yetkilileri azınlıktaki dini gruplarla bu türden ve azınlık cemaatlerinin karşılaşılabilecekleri buna benzer başka sorunlar hakkında diyalog kurmaya çağırmıştı.
88. Azınlıktaki dini grupların tümü hep birlikte Türkiye nüfusunun toplamının yaklaşık yüzde ikisini oluşturmaktadırlar. Bu grupların bazıları, örneğin Musevi, Rum Ortodoks ve Ermeni Ortodoks cemaatleri, Lozan Anlaşması'nın uygulama alanına girmektedirler. ECRI, azınlıktaki dini gruplar meselesinin yetkililer tarafından yakın zamanda gerçekleştirilen yasal reformlar kapsamına alınmış olmasını memnuniyetle kayda geçirmiştir. Bundan böyle yasa, kayda geçirilmeleri şartıyla dini vakıflara mülkiyet edinme hakkını tanımaktadır ve yitirilmiş olan mülkiyetlerin iadesini düzenleyen bir prosedür saptanmıştır. Yasa aynı zamanda, azınlıktaki bu dini grupların ibadet yerlerine de camilerle aynı statüyü, örneğin elektrik faturaları konusunda, tanımak suretiyle mevcut olan kimi eşitsizlikleri de düzeltmiştir: Eskiden Diyanet İşleri yalnızca camilerin elektrik paralarını ödemekteydi. Ayrıca, İmar Yasasında artık yalnızca camilerden değil, genel anlamda ibadet yerlerinden söz edilmektedir, böylece

de İslam dışındaki dinlerin ibadet yerlerinin inşa edilmesi için Müftülükten izin alınması gereği ortadan kalkmıştır. Tüm bu yasal değişiklikler daha geniş bir dini özgürlük istikametinde atılmış olumlu adımlardır.

89. Bununla birlikte ECRI, uygulama aşamasında azınlıktaki dini grupların hâlâ bir takım sorunlar yaşamakta olduklarını endişe ile kayda geçirmiştir. Her şeyden önce, ilgili dini cemaatlerin temsilcilerinin kanaatine göre, yukarıda sözü edilen yasalar, ki bazıları kabul edileli bir yılı aşkın bir süre geçmiştir, henüz gerçek anlamda yürürlüğe girmemiştir. Söz konusu yasaların uygulanmasını talep ettiklerinde, özellikle de Başbakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığından kaynaklanan önemli engellerle karşılaşmaktadırlar. Aktarılanlara göre Diyanet İşleri Başkanlığı, söz konusu mevzuat değişikliklerini fazlasıyla kısıtlayıcı bir yorumla uygulayıp fiilen geçersiz hale getirmektedir.
90. Yasal reformlar yoluyla henüz çözülememiş olan bir dizi sorun daha mevcuttur. Rum Ortodoks Kilisesindeki rahip sayısının azalması bunlardan biridir. Rum Ortodoks Kilisesi içinden çıkamayacağı bir sorunla karşı karşıyadır, çünkü bir yandan kendi teoloji okulu yetkililerin emriyle kapatılmıştır, öte yandan dışarıdan rahip getirtmesi de mümkün değildir, çünkü yetkililer rahiplerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalarını şart koşmaktadırlar. ECRI, Rum Ortodoks cemaatinin sayıca son derece azalmış olduğunu ve hayatta kalabilmesinin özellikle de bu alanda ivedi bir çözüm bulunmasına bağlı olduğuna dikkat çeker. Azınlıktaki dini gruplar her zaman açıkça belirlenmiş bir hukuki statüye sahip değildirler, bu da yeni hukuki hükümlerin getirilmesine bariz bir şekilde ket vurmaktadır. ECRI, birçok dini cemaatin, Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Süryani Kilisesi ve Katolik Kilisesinin, 23 Eylül 2003 tarihinde kaleme aldıkları bir mektup vasıtasıyla, TBMM'nin İnsan Hakları Komisyonuna ortaklaşa bir başvuruda bulunarak, hâlâ yaşamaya devam ettikleri ve bir kısmı yukarıda aktarılan çeşitli güçlükleri aktarmış olduklarını ilgiyle kaydetmiştir.
91. Rum Ortodoks cemaatine yönelik hoşgörüsüzlük eylemleri azalmıştır ve ECRI bundan memnuniyet duymaktadır. Ancak azınlıktaki dini grupların kimi mensupları, geçmişe kıyasla daha az taciz edildiklerini kabul etmekle birlikte, gerek Türk yetkililerin, gerekse de çoğunlukta halk kesimlerinin kendilerine hâlâ kuşkuyla yaklaşıyor olmalarından yakınmışlardır.

Tavsiyeler:

92. ECRI, Türk yetkililere Türkiye'de yaşayan azınlıktaki dini grupların karşılaşmaya hâlâ devam ettikleri hukuki ve diğer sorunları çözme yolundaki gayretlerini güçlendirerek sürmelerini tavsiye etmektedir. ECRI, yetkilileri bu cemaatlerin temsilcileriyle, yukarıda sözü edilen sorunları ivedilikle çözmek amacıyla yapıcı bir diyalog geliştirmeye davet etmektedir. Azınlıktaki dini grupların varlığı, Türk toplumu için bir tehdit olarak algılanmamalı, Türk toplumuna zenginlik katan bir öge olarak görülmeli ve korunmalıdır.
93. ECRI, dini vakıflara bazı haklar tanıyan yasal değişiklikleri ivedilikle yürürlüğe koyarak bu vakıfların faaliyetleri önündeki engelleri, özellikle de idarenin işi yokuşa sürmesinden kaynaklanan engelleri kaldırmanın gereğine dikkat çeker.

Antisemitizm

94. ECRI ikinci raporunda, Musevi cemaatinin mensuplarına nefret duyulmasını sağlamaya yönelik tüm kışkırtmaların önlenmesi ve cezalandırılması için önlemler alınmasını talep etmişti.
95. Türkiye'deki Musevi cemaati sayıca çok azdır⁸. Bu cemaat yakın zamana kadar, bazı münferit antisemitizm eyleminin mevcudiyeti bir yana, Türkiye'de görece bir huzur içinde yaşamıştır. Musevi cemaatinin temsilcilerinin görüşlerine göre, özellikle de İstanbul'daki iki sinagogu da hedef alan Kasım 2003'teki uluslararası nitelikli terörist saldırılar zincirinden sonra, bu ortam aniden değişmiştir. Musevi cemaatinin mensupları bu ve benzeri olaylardan ötürü, örneğin sırf Musevi oldukları gerekçesiyle kimi kişilere saldırılmış olması, ki bu saldırılardan en az biri ölümlle sonuçlanmıştır, büyük bir endişe ortamına sürüklenmişlerdir. Kimi medya organlarında antisemit bir propaganda sürdürülmektedir ve anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye Musevi cemaati ile İsrail Devleti'nin politikasının talihsiz bir şekilde özdeşleştirilmesine Türk medyasında sıklıkla rastlanabilmektedir. Kamuoyu önünde sarf edilen antisemit sözler görüldüğü kadarıyla hâlâ TCK 312. madde çerçevesinde cezai takibata uğratılmamaktadır, oysa bu madde ırk temelinde her türlü nefret duyulmasının kışkırtılmasını yasaklamaktadır. Bununla birlikte ECRI, polisin Musevi cemaatinin güvenliğini arttırmak amacıyla kendileriyle işbirliği yaptığını ve yukarıda sözü edilen saldırıların faillerinden birinin oğlunun sarf etmiş olduğu antisemit sözlerin hükümet tarafından kınanmış olmasını ve adli makamların bu konuda takibat başlatmış olmalarını memnuniyetle kaydeder.

Tavsiyeler:

96. ECRI, Türk yetkililere Türkiye'de antisemitizme karşı mücadele etmek ve Musevi cemaatinin mensuplarını fiziki saldırılara karşı korumak için gerekli tüm önlemleri almalarını tavsiye etmektedir. Özellikle de antisemit sözler sarf eden ve antisemit eylemler yapan kişiler hakkında ısrarlı bir şekilde hukuki işlem yapılmasında yarar vardır ve böylece bu tür davranışların kabul edilemez oldukları yönünde kamuoyuna da açık bir mesaj verilmiş olacaktır. ECRI bu konuda, Türk yetkilileri antisemitizmle mücadeleyle ilgili ECRI'nin 9 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerini dikkate almaya teşvik eder.

Medya

97. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkilileri Türkçe dışındaki dillerde basın yayın faaliyetlerini yasaklayan hükümleri kaldırarak şekilde basın yayın alanındaki hukuki mevzuatı değiştirmeye teşvik etmiştir. ECRI aynı zamanda, nefret duyulmasını körükleyen yazı ya da programların yasaklanması ilkesinin esas olarak ayrılıkçı ya da köktendinci fikirlerin savunulduğu hallerde kullanıldığını, buna karşılık azınlıktaki gruplara yönelik nefret dolu söylemleri yasaklamada yeterince kullanılmadığına yetkililerin dikkatini çekmiştir.
98. Yazılı basında ve elektronik medyada Türkçe dışında dillerin kullanılması konusunda ECRI, gerçekleştirilen reformların durumun düzeltilmesine katkıda bulunduğunu memnuniyetle kaydeder⁹. Kanun tarafından yasaklanmış her

⁸ Musevi cemaatinin durumuyla ilgili olarak aynı zamanda bakınız: « Azınlıktaki dini gruplar ».

⁹ Bakınız yukarıda: « Anayasal hükümler ve başka temel hükümler ».

hangi bir dilde yayın yapılmasını yasaklayan Anayasa'nın 28-2. maddesi, ECRI'nin ikinci raporunda tavsiye etmiş olduğu şekilde kaldırılmıştır. Yazılı basında Türkçe dışında bir dil kullanılması halinde yayıncılara cezai sorumluluk yükleyen hükümler kaldırılmıştır. Elektronik medya konusundaki yasa, birinci aşamada kamu medya organları için, ikinci bir aşamada da özel medya organları için değiştirilmiş ve Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapmalarına izin verilmiştir.

99. ECRI'nin ikinci raporunda vurguladığı gibi, yasa gerek yazılı gerekse de elektronik medyada hem ırk ayrımcılığını hem de toplumda ırk temelinde nefret duyguları uyandırılmasını yasaklamaktadır. Bununla birlikte, birçok kaynak tarafından teyit edildiği üzere, Devletin bölünmez bütünlüğünü tehlikeye atan sözleri yasaklayan yasa ölçüsüz bir biçimde uygulanmaktayken, azınlıkta kalan gruplara yönelik hoşgörüsüz sözlerin en ufak bir ceza görmeyişini ECRI esefle karşılamaktadır.

Tavsiyeler:

100. ECRI, Türk yetkililere medya profesyonellerini ve örgütlerini ırkçılığın ve hoşgörüsüzlüğün tehlikeleri konusunda bilinçlendirmeyi tavsiye etmektedir. Medya organlarında bir deontoloji tüzüğü oluşturulması ve ırkçılığın ve hoşgörüsüzlüğün tehlikeleri konusunda bilinçlendirme başlatılması faydalı olacaktır. İrkçi makalelerin yayımlanmış olduğu durumlarda ECRI, Türk yetkilileri bu işin sorumluları hakkında hukuki işlem başlatmak ve onları cezalandırmak için ne gerekiyorsa yapmaya hararetle teşvik etmektedir.

Kamuoyunun Durumu

101. ECRI ikinci raporunda, kamu yetkililerini, Türkiye'deki kişilerin etnik ve kültürel kimliklerini şiddete başvurmaksızın ifade etmelerine daha geniş bir alan açmak suretiyle, kamuoyunda kültürel ve dilsel çoğulculuk konusunda ortaya çıkmaya başlayan tartışmanın gelişmesine imkan vermeye teşvik etmişti.
102. ECRI, Türkiye'de devreye giren değişik reform paketlerinin kültürel ve dilsel çoğulculuk konusundaki tartışmanın gelişmesine katkıda bulunduğunu saptamaktan memnundur, ancak bu alanda sarf edilmesi gereken daha çok çaba vardır. Zihniyet alanındaki gelişmeler henüz yasal değişikliklerin düzeyine yeterince ulaşmamıştır ve ifade özgürlüğü, özellikle de Türk kimliğinin dışında bir kültürel ya da dilsel kimliği ifade etmek isteyenler aleyhine sürdürülen yasal takibatlar ve idari tacizler nedeniyle hâlâ kısıtlıdır.
103. Toplumun tavrı konusunda ECRI, Güney-Doğu'daki ihtilafın Türk ve Kürt kökenliler arasında korkulandan daha az düşmanlık yaratmış olmasından duyduğu memnuniyeti bu raporun bir başka bölümünde daha önce de ifade etmiştir. Bununla birlikte ECRI, zaman zaman kamuoyunun önünde, özellikle de siyasi yöneticiler ya da kamuya mal olmuş şahsiyetler tarafından hoşgörüsüz sözler sarf edilebildiğini endişeyle kaydetmektedir. Bu tür sözlerin hedef aldığı kesimler konjonktüre göre değişmekle birlikte, son zamanlarda Ermeniler, Museviler, Yunanlılar ve Kürtler hoşgörüsüz sözlerin hedefi olmuşlardır, ve bu sözleri sarfeden kişiler yetkililer tarafından her zaman cezalandırılmış, hatta takibata bile uğratılmamıştır. Kamuoyunda bir ölçüde hoşgörüsüzlüğün varlığını

açıklayan nedenleri sıralayan birçok kaynak, "Türk" olmayan her şeyi Devlet ve Türk halkı için bir tehdit olarak algılayan kimi öğelerin aşırı milliyetçiliğini ileri sürmüştür.

Tavsiyeler:

104. ECRI, Türk yetkililere kamuoyuna yönelik olarak, örneğin ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı bir ulusal kampanya düzenleyerek, bilinçlendirme faaliyetlerini geliştirmelerini tavsiye etmektedir. Kamuoyunu çok kültürlü bir toplumun Türkiye'ye getireceği faydalar konusunda aydınlatmakta yarar vardır.

Asayiş Kuvvetlerinin Davranışları

105. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere kötü muamele konusunda emniyet güçlerine yönelik şikayetlerin incelenme sürecinin, örneğin bu tür iddiaları inceleyecek bağımsız bir komisyon kurulması suretiyle iyileştirilmesini tavsiye etmiştir. ECRI aynı zamanda, Türk yetkililere insan hakları eğitimi alanındaki çabalarını güçlendirerek sürdürmelerini tavsiye etmiştir.
106. Polisten kaynaklanan şiddet ve kötü muamele sorununu ele almak üzere bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemler arasında gözaltı süresinin kısaltılması ve gözaltı koşullarının belli ölçüde iyileştirilmesi yer almaktadır. İşkencenin ve kötü muamelenin kati suretle yasaklandığını hatırlatan bakanlık genelgesi yollanmıştır ve bu yasak düzenli olarak yetkililer tarafından kamu önünde yinelenmektedir. İşkence ve kötü muamele iddiaları acil ve öncelikli hukuki işlemleri kategorisine alınmıştır. Nihayet, 11 Ocak 2003'ten beri güvenlik güçleri aleyhine işkence ve kötü muamele nedeniyle verilmiş olan cezalar artık paraya çevrilememekte ve ertelenememektedir. 23 Nisan 2003'te Jandarma bünyesinde bir insan hakları ihlallerini inceleme ve değerlendirme merkezi kurulmuştur. ECRI, failleri güvenlik güçlerine mensup olsalar dahi, insan hakları ihlalleri konusundaki şikayetlerin iletilebileceği savcılarının dışında birçok başka merci daha olduğunu kaydeder¹⁰. Bununla birlikte, bu merciler bağımsız nitelikte değildirler, ayrıca soruşturma ve cezalandırma yetkileri yetersizdir. Türk yetkilileri, insan hakları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadı konusunda güvenlik güçlerinin aldıkları eğitimi güçlendirdikleri konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir¹¹.
107. ECRI, işkenceye ve işkencenin cezasız kalmasına karşı mücadelede Türkiye'nin son yıllarda kaydettiği ilerlemeleri takdirler karşılar¹². Bununla birlikte ECRI, özellikle de gözaltı sırasında kötü muamele ve hatta bazen işkence yapıldığına dair iddiaların sürüyor olmasından duyduğu endişeyi de ifade eder. Birçok kaynağın verdiği bilgiye göre¹³ Kürtler, özellikle de etnik kökenleri ve cinsiyetleri nedeniyle cinsel şiddetle karşılaşan ve dolayısıyla bu alanda çifte ayrımcılığa tabi tutulan Kürt kadınları, kötü muameleye maruz kalma açısından özellikle hassas bir grup teşkil etmektedirler. Dolayısıyla, özellikle de insan haklarını koruyan yeni kuralların uygulamaya geçirilmesi ve asayiş kuvvetlerinin zihniyetinin değiştirilmesi alanında ek ilerlemeler kaydedilmesine gerek vardır.

¹⁰ Bakınız aşağıda: « Özel konular ».

¹¹ Bu konuda ayrıca bakınız: « Eğitim ve bilinçlendirme ».

¹² Bakınız Avrupa Konseyi Parlamenter Assamblesi'nin 1380 (2004) numaralı kararının 14. paragrafı.

¹³ Bakınız Amnesty International, "Türkiye, gözaltındaki kadınlara yönelik cinsel şiddete son!", EUR 44/011/2003, 26/2/2003.

Tavsiyeler:

108. ECRI, polisin özellikle de azınlıkta kalan gruplara yönelik her tür istenmeyen davranışına, kötü muamele ve işkence de dahil, son verilmesi için ek önlemler alınmasını tavsiye eder. ECRI, özellikle de polis mensuplarının istenmeyen davranışları konusundaki iddiaları inceleyecek, gerekirse de zanlıların mahkemeye sevk edilmelerini sağlayacak bağımsız bir mekanizma kurulmasının önemine dikkat çekmektedir.
109. ECRI, mahkemelere intikal eden polis şiddeti vakalarının, polisin bu tür davranışlarının tasvip edilmediği ve cezalandırılacağı doğrultusunda topluma mesaj verilmesini sağlamak amacıyla, mümkün olan en hızlı şekilde ele alınmalarının önemine dikkat çeker.

Durumun İzlenmesi

110. ECRI, Türkiye’de yaşayan çeşitli azınlık gruplarının durumu hakkında güvenilir bilgi olmayışından endişe duymaktadır. ECRI, toplum içindeki çeşitli azınlık gruplarının, özellikle de azınlıktaki dini cemaatlerin, Kürtlerin, Romlar/Çingenelerin, göçmenlerin ve iltica talebinde bulunanlarla mültecilerin, toplumun sosyal ve ekonomik yaşamının belli alanlarındaki gerçek durumları hakkında daha kesin bilgilerin var olabilmemesinin yararlı olacağı kanaatindedir, çünkü bu bilgiler olası doğrudan ya da dolaylı ayrımcılıkların açığa çıkmasını sağlayacaktır. ECRI aynı şekilde, ırkçılık ve hoşgörüsüzlük belirtilerinin Türkiye’de izlemeye alınması gerektiğini düşünmektedir. İşte bu nedenle de bu raporun ikinci bölümünde ECRI, Türk yetkilileri ırkçılık ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele konusunda uzmanlaşmış ve bu alanlarda araştırma yapma işlevini üstlenebilecek bir kurum oluşturmaya teşvik etmektedir¹⁴.

Tavsiyeler:

111. ECRI, Türk yetkilileri Türkiye’de yaşayan çeşitli azınlık gruplarının durumunu değerlendirme ve ırkçılık, ırk ayrımcılığı belirtilerinin boyutlarını ortaya koyma amacını gerçekleştirmek üzere, tutarlı ve eksiksiz verileri toplayabilecek bir sistem oluşturmanın imkanlarını araştırmaya teşvik etmektedir. ECRI’nin ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle mücadele hakkındaki 1 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerinde belirttiği gibi, bu veri toplama sistemi gerek ulusal mevzuata, gerekse de kişilerin özel yaşamının ve verilerin korunması hakkındaki Avrupa mevzuatına ve tavsiyelerine riayet etmelidir. Veri toplama sürecinde, Türk yetkilileri özellikle de soru sorulan kişilerin rızalarının alınmış olmasına, kimliklerinin gizli tutulmasına ve saygınlıklarının korunmasına özen göstermelidir. Ayrıca, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı hakkındaki veri toplama sistemi kadınlarla erkekler arasındaki eşitlik boyutunu da dikkate almalıdır, meseleye özellikle de olası bir çifte ya da katmerli ayrımcılık açısından da bakmalıdır.

¹⁴ Bakınız aşağıda: « Özel konular ».

II. ÖZEL KONULAR

İrkçilik Ve İrk Ayrımcılığına Karşı Mücadele Konusunda Uzmanlaşmış Bir Kurum Oluşturulması Gereği

112. ECRI ikinci raporunda, Türk yetkililere ırkçılık ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele konusunda uzmanlaşmış bir ulusal kurum oluşturmayı tavsiye etmişti. ECRI, Türk yetkililerin o zamanlar kurmayı düşündükleri Ombudsman'ın bürosunun personeli arasında yer alacak olanlardan birinin ırkçılık ve hoşgörüsüzlük sorunlarının takibinden sorumlu olmasını talep etmişti. Nihayet ECRI, İnsan Hakları Yüksek Kurulunun ırkçılık ve hoşgörüsüzlük meselelerine hak ettikleri tüm önemi vermesi umudunu dile getirmişti.
113. Türkiye'de insan hakları kurulları alanında önemli gelişmeler yaşandı ve bunlar ırkçılık ve ırk ayrımcılığı alanında belirli sonuçlar doğurdu. ECRI, bugün Türkiye'de, gerek genel anlamda gerekse de kişisel talepler temelinde insan haklarına riayet edilmesini izlemekle görevli hatırı sayılır sayıda kurum ve kuruluş olduğunu kayda geçer. TBMM Dilekçe Komisyonu ve TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu bu kurum ve kuruluşlar arasında yer almaktadır. Hükümet tarafında, 12 Nisan 2001 tarihli 4643 sayılı Yasa, tümü de Başbakanlığa bağlı olarak çalışan bir dizi insan hakları kurulu oluşturdu. Bunlar sırasıyla, İnsan Hakları Başkanlığı, İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları, İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri ve İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi'dir.
114. Yerel insan hakları organlarının sayısı 931'dir, bunların 81'i il, 850'si ilçeler düzeyinde görevlidir. Bu kurullar, seçilmiş yerel yöneticiler, akademisyenler, hukukçular, siyasi parti temsilcileri, meslek kuruluşları, medya, öğrenci velisi temsilcileri, STÖ'ler ve sendikalardan oluşmaktadır. Yasa, her bir kurulda hukuk formasyonuna sahip veya halkla ilişkiler konusunda uzman sürekli bir memurun görevlendirilmesini öngörmektedir. Her bir kurulun görevleri arasında, insan haklarının korunması ve insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılmasına ilişkin olarak yerel yetkililere önerilerde bulunmak ; kendilerine iletilen insan hakları ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak; ve her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmaları yapmak yer almaktadır. Kurullar aynı zamanda faaliyetleri hakkında İnsan Hakları Başkanlığına aylık bir rapor iletmekle de yükümlüdür.
115. Kurullar, insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmakla yükümlüdür. Kurul, daha sonra ulaşılan sonuçları gerek duyduğunda Cumhuriyet savcılıklarına iletmek ve sonucunu takip etmekle görevlidir. ECRI, yetkililerin, insan hakları ihlalleriyle mücadele etmek için halkın ulaşabileceği, aynı zamanda ayrımcılık meselelerini ele alma konusunda da yetkili kılınmış organlar oluşturma konusundaki iradesini memnuniyetle karşılamaktadır. ECRI aynı şekilde, insan hakları alanında uzman hükümet kurullarının var olmasını çok olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte ECRI, oluşturulan ve ciddi boşluklar içerdiği izlenimi veren bu sistemin etkinliği hakkında bazı endişeler duymaktadır. Her şeyden önce, şikayetleri ele almakla görevli kurulların sayısıyla, bu kurulların bağımsızlık dereceleri ve gerçek yetkilerinin düzeyi arasında bir çelişki vardır. Bu kurullar insan hakları ihlallerini çözecek etkili önlemler alabilecek durumda değildir. ECRI özellikle de, kendisi de Başbakanlığa bağlı olan İnsan Hakları Başkanlığının vesayeti altına alınmış olan bu yerel kurullara yasanın bağımsızlık tanımadığını kaydeder. Kurulların oluşumu da sorun yaratabilecek

niteliktedir, çünkü bu kurullarda yer alan şahsiyetler, aynı zamanda kendi mesleki görevlerini icra ettikleri bölgelerde vuku bulan insan hakları ihlallerini ele almak durumunda kalacaklardır. Yasa hiçbir özel soruşturma yetkisi tanımamıştır, bu da şikayetlerin ele alınması görevini son derece güçleştirmektedir. Üstelik, kurullara verilen çok çeşitli görevler dikkate alındığında, mevcut insan kaynakları ve mali kaynaklar kendilerine iletilen şikayetleri düzgün bir şekilde takip etmeleri açısından yetersiz görünmektedir. Çeşitli kaynaklardan alınan bilgilere göre, bazı STÖ'ler bu insan hakları kurullarında ve diğer insan hakları organlarında yer almaya sıcak bakmamaktadır, çünkü yapılarının Türk toplumun gerçek çeşitliliğini yansıtmadığı kanaatinde oldukları ve ayrıca kendileri hakkında halen yürütülmekte olan bir dizi cezai takibat bu STÖ'lerin insan hakları alanında yürüttükleri çalışmalarını fazlasıyla engellemektedir.

116. Ocak 2004 ayına ait istatistikî bilgiler, bu yerel kurullara toplam 76 kişinin şikayet ilettiğini göstermektedir. Bu şikayetler 138 insan hakları ihlali vakasını kapsamaktadır. 8 vakada da ayrımcılık yapılmaması ilkesinin ihlal edildiği öne sürülmektedir. Türk yetkilileri, başvuru formlarında Ocak 2004'te yapılan bir değişiklikten bu yana, istatistiklerin ayrımcılık gerekçesini de ayrıca belirttiğini, dolayısıyla bundan böyle şikayet konusunun bir ırk ayrımcılığına ilişkin olup olmadığını izlemenin de mümkün olacağı konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir.

Tavsiyeler:

117. ECRI, Türk yetkililere mevcut sistemi düzenli olarak değerlendirip, saptanacak olan gerekli tüm düzeltme ve iyileştirmeleri öngörerek, bu organların gerçek anlamda insan hakları savunuculuğu işlevlerini layıkıyla görebilmelerini sağlamalarını tavsiye etmektedir.

118. ECRI, Ombudsmanlık müessesesinin oluşturulması konusunda ikinci raporundan bu yana büyük bir ilerleme sağlanmadığını kaydeder. 2002 yılında bir yasa tasarısı hazırlanmış, ama sonuca ulaşamamıştı. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, bir Ombudsman bürosunun kuruluşu sürecine yeniden canlılık katmak amacıyla Türk yetkilileriyle Mayıs 2004'te bir seminer düzenlemişti. Yetkililer, bu tür bağımsız bir organ kurulması ilkesiyle mutabık oldukları ve konunun yeniden gündeme alındığı konusunda ECRI'ye bilgi vermişlerdir.

Tavsiyeler:

119. ECRI, Türk yetkililere mümkün olan en kısa sürede bir Ombudsmanı göreve getirmeyi tavsiye etmektedir. ECRI, Türk yetkililere bu kişinin görevini layıkıyla yerine getirebilmesi için onu gerekli tüm yetkilerle donatmayı, ihtiyaç duyabileceği tüm mali imkanları ve insan kaynaklarını tahsis etmeyi tavsiye etmektedir. Bu kişi aynı zamanda ırkçılık ve ırk ayrımcılığı konularını da ele alabilmelidir.

120. ECRI, Türkiye'de hâlâ ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadelede uzmanlaşmış bir ulusal bağımsız organ olmadığını saptamaktadır. Bununla birlikte ECRI, bu tür bir organın kısa sürede oluşturulmasının ele alınması gerektiği kanaatinde. Bu organ, Türkiye'deki ırkçılık ve ırk ayrımcılığı sorunu konusunda bir bilinçlendirme işlevi görebilmelidir. ECRI, kamuoyunun ve Türk yetkililerin bu tür bir organın uzmanlığından fayda sağlayacağını düşünmektedir. Bu organ,

bugün için sivil toplumun ve Türk yetkililerin dikkatinden kaçan kimi ırkçılık ve/veya ırk ayrımcılığı vakalarının açığa çıkmasını sağlayabilir. İrkçilik, sürekli gelişmekte olan, açığa çıkarılması ve etkin bir biçimde mücadele edebilmesi için de mutlaka incelenmesi gereken çok yönlü bir olgudur. Dolayısıyla bu konuda bir uzmanlaşmaya gidilmesi gereklidir, bu da işte bu tür bir bağımsız organ tarafından yürütülebilir; bu organın görevleri ve yetkileri şunlar olabilir: ırkçı ya da ırk ayrımcılığı temelli eylemlerin kurbanlarına yardım edilmesi; soruşturma yürütme yetkisi; hukuki yollara başvurma ve hukuki süreçlere dahil olma yetkisi; yasal mevzuatın takibi ve yasama/yürütme organlarına danışmanlık; toplumu ırkçılık ve ırk ayrımcılığı konularında bilinçlendirme ve eşit muameleyi sağlamaya yönelik politikaların ve uygulamaların desteklenmesi.

Tavsiyeler:

121. ECRI, ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadelede uzmanlaşmış bir bağımsız organın mümkün olan en kısa sürede oluşturulmasını tavsiye etmektedir. Bu bağlamda ECRI, bu tür bir organın kurulmasını tavsiye eden, ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeledeki yasal mevzuat hakkındaki ECRI'nin 7 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerine ve bu tür organların oluşumu, sorumlulukları ve işlevleri hakkında yönlendirici bilgiler veren, ulusal düzeyde ırkçılığa, yabancı düşmanlığına, antisemitizme ve ayrımcılığa karşı mücadelede uzmanlaşmış organlar hakkındaki ECRI'nin 2 Numaralı Genel Politika Tavsiyelerine dikkat çeker.

İrkçılığa Karşı Mücadele Alanındaki Reform Paketlerinin Uygulanması

122. Ekim 2001 tarihli geniş kapsamlı Anayasa reformundan bu yana, Türkiye önemli bir dizi anayasal, yasal ve mevzuat reformlarından geçmektedir. Bu raporun hazırlanması sürecinde tam yedi reform paketi kabul edilmiş ve başka reformlar da kabul edilme sürecine girmiştir. Bu rapor boyunca birkaç kez belirttiği gibi ECRI, bu reformlar sonucunda gerçekleşen olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır çünkü bunlar açıkça Türkiye'deki bireylerin haklarının korunmasının iyileşmesi ve rahatlaması yönünde atılmış adımlardır. ECRI'nin ilgi alanına giren konular, özellikle de ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle mücadele açısından, bu reformların ne kadar önem taşıdığı malumdur.
123. Bununla birlikte ECRI, bu reformların uygulanmasının geciktiğini, ayrıca idari ve adli makamların, özellikle de Cumhuriyet Savcılıklarının, bu yeni yasal mevzuatta öngörülenlerin aksi yönde tavır takındıklarının da sıklıkla görüldüğünü tespit etmiştir. Bu raporda bu tavrın birçok örneği yer almaktadır.
124. ECRI, hükümetin bu yeni reformların uygulanabilmesi için hâlâ aşılması gereken engellerin farkında olduğunu memnuniyetle kayda geçer. Türk yetkilileri, kabul edilmiş olan bu reformların uygulanmasını yakından takip ettiklerini ECRI'ye bildirmişlerdir. Bu reformların izlenmesi ve takibine yönelik olarak bakanlıklar arası bir komite oluşturulmuştur. Adalet Bakanı, hakim ve savcılara, kararlarını bu yeni mevzuata uygun olarak vermeleri gerektiğini, bunun da bazı durumlarda tavır değiştirmeyi gerektirdiğini defalarca hatırlatmıştır.

Tavsiyeler:

125. Türk hükümetinin yeni yaklaşımını takdirle karşılayan ve bunu açık bir ilerleme olarak değerlendiren ECRI, yeterli ve istikrarlı bir mali kaynağı ve insan kaynaklarını tahsis etmek suretiyle ırkçılık ve hoşgörüsüzlük alanındaki yeni hükümlerin derhal uygulanması için yetkililerin gerekeni yapmalarını rica eder. İlgili değişik sektörlerden sorumlu olan idarenin tüm elemanlarının -ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde- reformların uygulanmasına tümüyle gönül vermelerini sağlamakta yarar vardır. Bunu sağlamak için de Devlet memurlarının tümüne bu yeni yasalar hakkında geniş bir bilgi vermek ve onları eğitmek çok önemlidir. Aynı şekilde, bireylerin de haklarının neler olduğunu öğrenmelerini sağlamak amacıyla kamuoyuna yönelik bilgilendirme kampanyaları yapmakta da yarar vardır.
126. Zihniyet değişikliğinin yasaların kabul edilmesinden çok daha uzun zaman alan bir süreç olduğunun bilincinde olan ECRI, Türk yetkilileri reformların yürürlüğe girdiklerin andan itibaren derhal uygulanmaları gerektiğini kamuoyu önünde her gerektiğinde yinelemeye teşvik etmektedir. ECRI, yeni yaklaşımın somut neticelerinin düzenli olarak ölçülmesi gerektiğine ve bu sürecin gelişiminde, düzeltilmesinde ve uygulanmasında, bu yeni yaklaşımla ilgili olan azınlıktaki gruplarının yakın bir işbirliğinin, yetkililer tarafından oluşturulacak olan yapıcı bir diyalog yoluyla sağlanması gereğine dikkat çeker.

KAYNAKÇA

Bu kaynakça, Türkiye'deki durum incelenirken kullanılmış olan başlıca kamuya açık yayınların listesidir. Bu raporun hazırlanması sırasında ECRI'nin kullanmış olduğu bütün bilgi kaynaklarının eksiksiz bir listesi olarak değerlendirilmemelidir.

1. CRI (2001) 37: Second report on Turkey, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 3 July 2001
2. CRI (99) 52: Report on Turkey, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 9 November 1999
3. CRI (96) 43: ECRI General Policy Recommendation n° 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, October 1996
4. CRI (97) 36: ECRI General Policy Recommendation n° 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, June 1997
5. CRI (98) 29: ECRI General Policy Recommendation n° 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
6. CRI (98) 30: ECRI General Policy Recommendation n° 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
7. CRI (2000) 21: ECRI General Policy Recommendation n° 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, April 2000
8. CRI (2001) 1: ECRI General Policy Recommendation N° 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, December 2000
9. CRI (2003) 8: ECRI General Policy Recommendation N°7: National legislation to combat racism and racial discrimination, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, February 2003
10. CRI (98) 80 rev: Legal measures to combat racism and intolerance in the member States of the Council of Europe, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, Strasbourg, 2000
11. Interim Resolution ResDH(2004)38 : Freedom of Expression cases concerning Turkey : General Measures : Committee of Ministers, Council of Europe, 2 June 2004
12. Doc. 10111: Honouring of obligations and commitments by Turkey, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 17 March 2004
13. CommDH(2001)14 : Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to Turkey (3-6 December 2001), Office of the Commissioner for Human Rights, Council of Europe, 12 December 2001
14. CommDH(2002)4 : Conclusions of Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on the seminar on the role of civil society in the consolidation of modern democracy (Ankara, 6-7 May 2002), Office of the Commissioner for Human Rights, Council of Europe, 14 May 2002
15. CommDH(2003)15 : Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to Turkey (11-12 June 2003), Office of the Commissioner for Human Rights, Council of Europe, 19 December 2003
16. CPT/Inf(2003)28 : Report to the Turkish Government on the visits to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 27 March and 1 to 6 September 2002, Council of Europe, 25 June 2003

17. CPT/Inf (2003) 29: Response of the Turkish Government to the Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visits to Turkey from 21 to 27 March and 1 to 6 September 2002, Council of Europe, 25 June 2003
18. Political Reforms in Turkey, Secretariat General for EU Affairs, Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey, Directorate for Political Affairs, March 2004
19. Regulations from the Prime Ministry : Regulation on the Establishment, Duties and Working Principles of Provincial and Sub-provincial Human Rights Boards, Official Gazette, 23 November 2003
20. Report on measures to combat discrimination in the 13 candidate countries (VT/2002/47) – Country report Turkey, Levent Korkut, MEDE European Consultancy and Migration Policy Group, May 2003
21. Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation – A comparison of the EU Racial Equality Directive & Protocol N° 12 with anti-discrimination legislation in Turkey, Mehveş Bingöllü and Sezgin Tanrikulu, European Roma Rights Centre (ERRC), Interights and Migration Policy Group, February 2002
22. “From paper to practice: making change real”, Memorandum to the Turkish Prime Minister on the occasion of the visit to Turkey of a delegation led by Irene Khan, Amnesty International’s Secretary General, February 2004
23. Amnesty International Report 2004, covering the period January-December 2003 – Turkey
24. Turkey. End sexual violence against women in custody! Amnesty International, February 2003
25. Turkey. Systematic torture continues in early 2002, Amnesty International, September 2002
26. Human Rights Watch World Report 2003 – Turkey
27. Human Rights Watch World Report 2002 – Turkey
28. US Department of State Country Report on Human Rights Practices – 2003: Turkey, March 2004
29. US Department of State Country Report on Human Rights Practices – 2002: Turkey, March 2003
30. Roma in Turkey, Tara Bedard, European Roma Rights Centre, September 2003
31. Romani Housing Issues in Turkey, Roma Rights Nr 3, 2003
32. In Turkey, Roma Face Discrimination, Roma Rights Nr 3, 2003
33. Police Subject Romani Boy to Electric Shock in Turkey, Roma Rights Nr 3, 2003
34. Doc. 9547: Humanitarian situation of the displaced Kurdish population in Turkey, Recommendation 1563 (2002) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and Reply by the Committee of Ministers of the Council of Europe of 11 September 2002, 18 September 2002
35. Turkey – Human Rights in the Kurdish Southeast: Alarming situation despite extensive legal reforms, Report of international investigative mission, International Federation for Human Rights, n° 367/2, July 2003
36. House demolitions and forced evictions perpetrated by the Turkish security forces: a form of cruel, inhuman or degrading treatment or punishment against the Kurdish population, Notes presented to the Committee against Torture (CAT) by OMCT and HRA, Human Rights Association, May 2003
37. Profile of International Displacement: Turkey – Compilation of the information available in the Global IDP Database of the Norwegian Refugee Council, Norwegian Refugee Council/Global IDP Project, April 2004
38. Displaced and Disregarded – Turkey’s Failing Village Return Programme, Human Rights Watch, Vol 14, No. 7 (D), October 2002

39. Iraqi Refugees, Asylum Seekers, and Displaced Persons: Current Conditions and Concerns in the Event of War, Human Rights Watch Briefing Paper, February 2003
40. UNHCR in Turkey – 2003, 31 December 2003
41. Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey, Prof. Dr. Sema Erder and Dr. Selmin Kaska, International Organization for Migration (IOM), November 2003
42. Updated Country Report of Turkey on Trafficking in Human Beings, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, February 2004
43. Updated Country Report of Turkey on Illegal Migration, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, February 2004
44. Turkey lifts ban on Kurdish broadcasts in effort to impress EU, Justin Huggler, Independent, 28 September 2001
45. The attack on Istanbul Jews is an attack on hope itself, Fiachra Gibbons, The Guardian, 17 November 2003
46. Le parlement adopte un amendement prévoyant la large utilisation du kurde, AFP, 26 septembre 2001
47. Regulation on Teaching Different Languages and Dialects that the Turkish Citizens Use Traditionally in their Daily Lives, Ministry of Education, Official Gazette No. 250307, 5 December 2003, published by BIA News Center, 10 December 2003
48. La Turquie change, sauf pour les Kurdes, Marie Jégo, Le Monde, 12 octobre 2003
49. Interview of Human Rights Watch Executive Director Kenneth Roth: « Turkey has made many useful changes in human rights situation », Turkish Daily News, 30 October 2003
50. Des intellectuels turcs dénoncent le racisme anti-arménien des livres scolaires, Nicolas Monceau, Le Monde, 9 janvier 2004
51. Questions and Answers: Freedom of Expression and Language Rights in Turkey, Human Rights Watch, April 2002
52. Turkey promises to compensate Kurds after years of terror, Helena Smith, The Guardian, 22 January 2004

